

विहंग

पक्षीनिरीक्षको वय्येनो सेतु

ग्रीष्म २००६

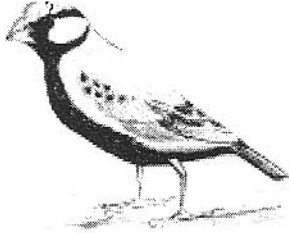
ચંડૂલો

લાલસિંહ રાઓલ

વગડામાં ફરવા નીકળનારનાં આંખકાન સરવા હોય તો ઘણું જોવા-સાંભળવા મળે. બેધ્યાનપણે ચાલ્યા જતા વિચારઝસ્ત માનવીને તે જ વિસ્તારમાં કાંઈ ન જણાય. ચંડૂલ

ચંડૂલ (Crested Lark), નાનો ચંડૂલ (Sykes's Crested Lark), ખેતરિયો (Rufostailed Lark), રેત ચંડૂલ (Sand Lark) વગેરેની બરોબરી કરી શકે તેવાં પંખીઓ બહુ નથી. ચંડૂલ કુળનાં પંખીઓ ગાયકો તો ખરાં પણ સામાન્ય નહીં, ગગનવિહારી ગાયકો. અગન, ભરત અને નાનો ચંડૂલ આકાશમાં સીધા ઊંચે ચડતાં જાય અને ગાતાં જાય, અને ગાતાં ગાતાં પાછા ઉપર ચડતાં જાય. ક્યાંક એટલા ઊંચે ચડી જાય કે કાંતો દેખાય નહીં અથવા નાનાં ટપકાં જેટલાં લાગે. ઊંચે ગયા પછી સામા પવને ઝડપથી પાંખો વીંઝી એક જગ્યાએ સ્થિર ઊડતાં ઊડતાં ગાયા કરે. પવનની લહેરમાં બેપાંચ ફૂટ આમ કે તેમ ખેંચાતાં રહે. આસપાસનાં

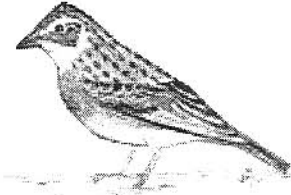

ક્ર. ૧૩ સે. મી.

રાખોડીશિર ડબકચીડી
Ashy-crowned Finch Lark

કુળનાં પંખીઓ આવા લોકોની નજરે નથી ચડતા. દેખાવે તેઓ સાવ સાદા હોય છે. ઊડીને આંખે વળગે તેવી કોઈ વિશેષતા તેમનામાં ન મળે. અજાણ્યાને આ પંખીઓ ચકલી જેવાં લાગે. બદામી, મેલા ધોળા, કથ્થાઈ, ઈંટિયા એવા તેમના રંગો. આથી જમીન પર ચરતા હોય ત્યારે લગભગ અદૃશ્ય રહે. ચંડૂલ કુળનાં પંખીઓ મુખ્યત્વે ભૂચર. જમીન પર પડેલા દાણા, ઘાસ અને વનસ્પતિનાં બીજ તથા જીવાત તેમનો ખોરાક. ચકલી બન્ને પગે ઠેકતી ચાલે, પણ ચંડૂલો કાબર, કબૂતર, કાગડા વગેરેની જેમ એક પછી એક પગ મૂકીને ચાલે. આ ખાસિયતથી કોઈ પણ માણસ તેમને સહેલાઈથી ચકલીથી જુદાં ઓળખી શકે.

ચંડૂલ કુળની વિશેષતા છે તેમનું સંગીત. ગાન-

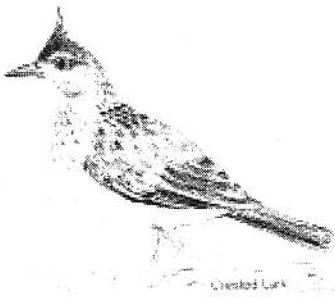

ક્ર. ૧૫ સે. મી.

અગન ચંડૂલ
Singing Bush Lark

કેટલાંય પંખીઓના અવાજની નકલના બોલ પોતાના ગાનમાં ગૂંથતા રહે. અગન ચંડૂલ જેવાનું ગાન ઘણી મિનિટો સુધી વણથંભ્યું ચાલુ રહે. પણ શામા (Whiterumped Shama), ઈન્દ્રરાજ (Malabar Whistling Thrush), નારંગી કસ્તૂરો (Orangeheaded Ground Thrush), કોયલ (Koel) કે બપૈયા (Common Hawk Cuckoo) જેવા બુલંદ કંઠના ગાયકો ચંડૂલો નથી. ચંડૂલોનું ગાન મીઠું પણ મૂઠું.

ગાનકુશળતાને કારણે શોખીનો ચંડૂલોને પાંજરામાં રાખી પાળતા. કોઈ કોઈના કંઠ અને અનુકરણશક્તિ એટલા અદ્ભુત હોય કે તેમને શાસ્ત્રીય સંગીતની સુરાવલિઓ શીખવવામાં આવતી, જે તેઓ અત્યંત સહેલાઈથી છેડી શકતાં. ભાવનગરના નામદાર મહારાજા સાહેબ સ્વ. કૃષ્ણકુમારસિંહજીના અંગત સ્ટાફના હસન ઉસ્તાદે (૧૯૪૫ થી ૧૯૫૦ની આસપાસ) મોટા ચંડૂલને આશાવરી રાગ ગાતા શીખવેલો! આજે, ન તો આવા ધૈર્યવાન ઉસ્તાદો રહ્યા છે કે ન અનુ. પાના ૧૮ પર..

ક્ર. ૧૮ સે. મી.

મોટો ચંડૂલ
Crested Lark

નિપૂણતા અને અનુકરણપટુતામાં અગન ચંડૂલ (Singing Bush Lark), ભરત ચંડૂલ (Eastern Skylark), મોટો

સૂચિ

ચંડૂલો	૨
વિહંગાવલોહન	૪
ઊંચીજાલ ઝાંઘ	૫
ઝાંઘ પર જાપતો	૧૫
સારસ વૉચ	૧૮
પતંગોતુ	૧૯
ગૂંથણી	૨૦
તામિલનાડુની માળાવસાહતો	૨૪
તુલસીનું પ્રજ્ઞાન - અભ્યાસ	૨૫
મ.કુ.હિંમતસિદ્ધાંતની હલાને	૨૭

મુખપૃષ્ઠ :

મોટો લક્ષ્મણોદ (Indian Great Black Woodpecker)

તસવીર : મુકેશ ભટ્ટ

સંપાદકીય

નળસરોવરમાં તા. ૪,૫, કેષુ.ના રોજ પક્ષીગણતરી થઈ. વનવિભાગ દર બે વર્ષે ત્યાં પક્ષીગણતરી કરે છે, જેમાં અનેક પક્ષીનિરીક્ષકો સ્વૈચ્છિક રીતે ભાગ લે છે. અત્યાર સુધીમાં પાંચ વાર આ ગણતરી થઈ ચૂકી છે. આંકડાઓ જરૂરી છે, કાગળ પર એવું પૂરવાર કરવા કે આ જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર સ્થાનિક તેમજ યાયાવર પાણીનાં પક્ષીઓ માટેનું એક મહત્વનું સ્થળ છે. ગણતરીનો ઉત્સવ પક્ષીનિરીક્ષકોના મેળાપનું નિમિત્ત બની રહે છે. વિચારો અને માહિતીની આપણે પણ જરૂરી છે.

વનવિભાગ નળસરોવરના સંરક્ષણ અને વિકાસ માટે હમેશાં પ્રયત્નો કરતું રહ્યું છે. તેમ છતાં ઘણાં વણઉકલ્યા પ્રશ્નો આ અગત્યના જળપ્લાવિત ક્ષેત્રના યોગક્ષેમ પર એક પ્રશ્નાર્થ મૂકી દે છે.

શિકાર, માછીમારી, અભયારણ્યમાં આવેલા દબાણો, યોગ્ય દોરવણી તથા દેખરેખ વિના થઈ રહેલી પ્રવાસન પ્રવૃત્તિ, કાયમી સમસ્યાઓ બની ગઈ છે. વનવિભાગની મુશ્કેલીઓ શું છે? બિનસરકારી સંસ્થાઓ કઈ રીતે પોતાનો ફાળો આપી શકે?

નળસરોવર પર સીધી કે આડકતરી રીતે નભતી સ્થાનિક પ્રજાનો છેદ ઉડાડીને કોઈ હલ ન મળી શકે, તો બીજી બાજુ સ્થાનિક પ્રજા પણ આ સ્થળની જાળવણીનું મહત્ત્વ સમજીને જો સહકાર નહીં આપે તો પોતાના પગ ઉપર જ કુહાડો મારશે તે નિર્વિવાદ છે. સ્થાનિક પ્રજામાં આ અંગેની જાગૃતિના પ્રયાસો પણ વનવિભાગ દ્વારા ભૂતકાળમાં થયેલા છે, પણ કોઈ નક્કર પરિણામ મળ્યાં નથી. વનવિભાગ તથા બિનસરકારી સંસ્થાઓ સાથે મળીને સ્થાનિક પ્રજાને, નળસરોવરના વિકાસથી સંભવિત તેઓના આર્થિક વિકાસનો મુદ્દો વધુ અસરકારક રીતે સમજાવી શકે.

શિકારને રોકવાની વાત પેચીટી છે. વનવિભાગ પાસે પૂરતો સ્ટાફ નથી. કદાચ 'ફિલ્ડ સ્ટાફ'નાં કેટલાંક તત્ત્વો જે સ્થાનિક છે, આ પ્રયાસોમાં પૂરતો સહયોગ નથી આપતાં. ક્યાં તો ડરના માર્યા અથવા તો પોતાના અંગત સ્વાર્થ માટે, જે રીતે અસરકારક પેટ્રોલિંગ થવું જોઈએ તે કરતાં નથી. ક્વચિત્ પોલીસની સહાય લેવી, એ કાયમી હલ નથી. શા માટે વનવિભાગ જરૂરી સ્ટાફનો બંદોબસ્ત ન કરી શકે?

સ્થાનિક લોકોએ તેમના દબાણો દૂર કરવાં જ રહ્યાં. તેમને 'બોર્ટીંગ'નો અને રોટલાનો ધંધો તેઓ બહાર રહીને કરી શકે છે. આ અંગે જો બળનો પ્રયોગ કરવો પડે તો તે વ્યાજબી છે. ખાસ કરીને વેકરિયાના લોકો જે અંદર ઝૂંપડાં બાંધીને રહે છે, તેઓ ગામમાં રહીને પણ પ્રવાસન સાથે જોડાયેલો તેમનો 'બીઝનેસ' ચાલુ રાખી શકે છે. (હાલમાં મળેલી માહિતી મુજબ ઓફિસ સંકુલ પાસે આવેલાં ગેરકાયદેસર દબાણો દૂર થઈ ગયાં છે. આ કાર્ય ખરેખર પ્રશંસનીય છે અને જવાબદાર અધિકારી, શ્રી મોદી અભિનંદનને પાત્ર છે.)

માછીમારી ગેરકાયદેસર છે તે વનખાતું કબૂલ કરે છે. તો શું

વિહંગ

વર્ષ-૮ સળંગ અંક ૨૮ ગ્રીષ્મ ૨૦૦૪

પરામર્શક સંપાદક
લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી
સંપાદક મંડળ
પી.એસ. ઠક્કર, ડૉ. આર. બી. બલર, કે. ડી. વૈષ્ણવ
મુખપૃષ્ઠ સજાવટ : મુકેશ આચાર્ય
અંદરના રેખાચિત્રો : જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ
પત્રવ્યવહાર
૧૮/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

E mail : vihangujarat@yahoo.co.in

સ્વૈચ્છિક લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦-૦૦
(શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્થ -
'વિહંગ' ના નામે ચેક / ડ્રાફ્ટ અથવા મ.ઓ.થી.)
પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ
એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ રોડ,
જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧.
મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શારદ
પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ સામે,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

રસ્તો કાઢી શકાય? શાહપુરમાં એક માત્ર કૃત્રિમ તળાવ મત્સ્યોદ્યોગ માટે તૈયાર કરાયું છે તેનાથી કેટલાં ગામલોકો સંતુષ્ટ છે? કેટલાં લોકોની જરૂરિયાત તે પૂરી કરી શકે છે? એ પ્રયોગ ચાલુ કેમ નથી રહ્યો? અન્ય ગ્રામ્યવિસ્તારોમાં આવા તળાવો કેમ ઊભાં નથી કરાયાં? જ્યારે જાળનાં છિદ્રોની 'સાઈઝ' (netsize) ઉપર અંકુશ રાખવાનું સૂચન કરવામાં આવે છે (જેથી અમુક કદથી નાની માછલીઓ ન પકડી શકાય), ત્યારે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે, જ્યાં જાળ નાંખવી જ ગરકાયદેસર બાબત છે ત્યાં જાળની 'સાઈઝ' પર કોઈ નિયમ કેવી રીતે બનાવી શકાય? તો આનો ઉપાય શું?

પ્રવાસન સંપૂર્ણપણે બિનવારસી હાલતમાં રહ્યું છે. ન પ્રવાસીને સંતોષ છે, ન ધંધો કરતાં સ્થાનિક લોકોને કે ન વનખાતાને. નળસરોવરના 'ટૂરીઝમ' પર ખરેખર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે. માત્ર 'એન્ટ્રી ફી', 'વાહન ફી' અને 'પાર્કિંગ ફી' લેવાથી વનખાતાની જવાબદારી પૂરી નથી થઈ જતી. તેમનો હેતુ શું છે, પ્રવાસીને રોકવાનો કે 'ઈકો' પ્રવાસનને વેગ આપવાનો? અને આટલી 'ફી' આપ્યા પછી દાખલ થયેલા પ્રવાસીને શું સગવડ મળે છે? નિરંકુશપણે

ચાલતા 'બોટિંગ'ના 'બિઝનેસ'ના સપાટામાં આવી જાય છે. કોઈ જાણકાર 'ગાઈડ' નહીં. કોઈ ભાવ-તાલનું માર્ગદર્શન નહીં. કોઈ રૂટ અંગે માહિતી નહીં. જેને પક્ષીઓ અંગે કોઈ વૈજ્ઞાનિક માહિતી નથી તેવા બોટમેનને હવાલે થઈ જાય છે. કોઈ વ્યવસ્થિત ખાણીપીણીનું કાઉન્ટર પણ નથી. કોઈ સારો છાંયાવાળો બેસવાનો ઓટલો પણ ક્યાં છે? તો 'Interpretation centre'ની તો વાત જ શું કરવાની? સારું માહિતીપ્રદ 'પેમ્ફલેટ', પક્ષી ઉપરનાં પુસ્તકો, અન્ય પ્રોડક્ટ્સ વગેરે ક્યાં ઉપલબ્ધ છે?

નળસરોવરના સર્વાંગિક વિકાસ માટે વનવિભાગનું હાલનું માળખું સક્ષમ છે? ગમે તેટલા કાર્યદેક્ષ અધિકારીનો હવાલો હોવા છતાં નળસરોવરનો વ્યાપ અને તેના પ્રશ્નોની જટિલતા જોતાં લાગે છે કે, જો તેમને પૂરતો કર્મચારી વર્ગ નહીં મળે અને ઊપરી અધિકારીઓ અને હાથ નીચેના 'સ્ટાફ' તરફથી સંપૂર્ણ સહકાર નહીં મળે તો તેમની જવાબદારીને પૂરતો ન્યાય નહીં આપી શકે.

વિહંગાવલોકન

લલકુમાર ખાયર

આ લેખ મારા ૭૬માં વરસના બીજા દિવસે, સૂર્યોદય સમયે લખી રહ્યો છે. ગઈ કાલે મોડી રાત સુધી આપ મિત્રોની શુભેચ્છાઓ મારા "મોબાઈલ" પર આવતી રહી. આજે મોબાઈલનો "પાવર" ખલાસ થઈ ગયો છે અને સ્વયંભૂ "સ્વીચ ઓફ" થઈ ગયો છે. ખાસ "જનરેટર" ચાલુ કરવાને બદલે અથવા તો બેટ ગામમાં "ચાર્જ" કરવા મોકલવાને બદલે નક્કી કર્યું કે, કમસે કમ આજ અને કાલ આ આધુનિક સેવાને બંધ રહેવા દેવી. આમ તો અહીં 'સેવા' શરમજનક છે અને છતાં મનસ્વી રીતે ચાલતી રહે છે. તમો બધાએ મને યાદ કર્યો તે બદલ, આ પત્ર લખી, "વિહંગ" દ્વારા આપ સર્વેનો આભાર માનું તો વધારે સાર્થક ગણાશે. ઘણાં મિત્રો અવારનવાર, મારે અગાઉનાં સ્મરણો લખવા તેવો આગ્રહ રાખતા આવ્યા છે. ગઈ ગુજરી યાદ કરવાને બદલે અત્યારની પરિસ્થિતિઓને અનુરૂપ કઈ રીતે જીવન જીવવું, તે અંગેનું ચિંતન મને વધારે મહત્ત્વનું લાગે છે.

આપણે એકબીજાને મળીએ અને વ્યક્તિઓ વચ્ચે વિચારવિમર્શ થાય, એ એક અતિ મહત્ત્વની વાત છે. જે કંઈ હું રતનમહાલમાં બોલેલ તેની થોડી યાદી આ લેખ અને હવે પછીના લેખોમાં આપું તો બધાને ઉપયોગી

નીવડશે, તેવી આશા છે. પ્રથમ મંતવ્ય મેં. આપેલ કે, અમારા જેવા આથમતા સૂર્યોને આગળ ધરવાને બદલે ઊગતા સૂર્યો કેમ વધારે ઝળહળતા બને તે પર વધારે ધ્યાન આપવું. ઊગતા સૂર્યો એટલે કે બાળકો. તેઓને પ્રકૃતિ તરફ વાળવા, તેઓની જાણાસા પોષવી અને હાલની પરિસ્થિતિઓ ક્યા કારણોસર ઉદ્ભવી છે, તેની સૂઝ અને સમજ કેળવવા. સાથોસાથ સ્પષ્ટ રીતે સમજવાનું છે કે તે કાર્ય સહેલું નથી. છાશવારે શિક્ષણના ઓઠા નીચે બાળકોને શાળામાંથી શિક્ષણ પ્રવાસો પર લઈ જવા તે બિનજવાબદારી ભર્યું છે. "બાળકોને ખૂબ મજા પડી", આ કોઈ માપદંડ નથી. નિયમિત ભણતરને બદલે વર્ગમાંથી શેરીમાં લઈ જાવ, તેમાં પણ બાળકોને "મજા" આવશે. કાર્યક્રમો અતિ જવાબદારીપૂર્વક યોજવા જોઈએ અને તે પણ અમુક ચોક્કસ અનુભવો માટે. આપણે જ રતનમહાલમાં ભેગા થયા તેનો ઉલ્લેખ કરું તો, આપણી અલગઅલગ જવાબદારીઓ છોડી ત્યાં એકત્રિત થયા, ત્યારે 'રતનમહાલ અભયારણ્ય'ને શો ફાયદો થયો તે વિચારવું જોઈએ.

હું રવિવારે વહેલો નીકળી ગયો ત્યારે જરા સંકોચ અનુભવતો હતો, પરંતુ એક અદ્ભુત અનુભવ થયો જેનાથી રતનમહાલ મારા માટે કાયમ એક યાદગાર સ્થાન બની રહેશે. આ માટે હું મહેન્દ્રસિંહ પરમાર અને તેઓના સાથી અમલદારોનો ઋણી છું! દાહોદ મિત્રો તેમાં નિમિત્ત થયાં!

મહેન્દ્રસિંહના આગ્રહને માન આપી અમે તેમની નવી તૈયાર થઈ રહેલ જગ્યા જોવા ગયેલ. જગ્યાથી હું ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો. દાહોદના મિત્રો તે જગ્યાએ જરૂર જાય અને જ્યારે તૈયાર થાય ત્યારે તે જગ્યાનો પક્ષીનિરીક્ષકો પૂરો લાભ લે. વધારે મહત્વની વાત એ છે કે આવી અનોખી જગ્યાઓ શોધી તે સ્થળોનું જતન થાય તો અજય જેવી વ્યક્તિઓ પોતે પૂરેપૂરી રીતે વિકસી શકશે. ત્યાં હજારોની સંખ્યામાં પહાડી અબાબીલ (Alpine Swift) જોઈ હું ધન્ય ધન્ય થઈ ગયો. નીચે તળાવ પર (Little Pratincole)નું ટોળું પણ હતું. કદાચ, રતનમહાલ અભયારણ્ય માટે આ ઉમેરો હોય. મારા વક્તવ્યમાં એમ પણ કહેલ કે, નામ આપેલ જગ્યાઓ પર ધસારો કરવાને બદલે નવી જગ્યાઓ ઊભી કરવી જરૂરી છે તેનો આ સુંદર દાખલો છે. અલબત્ત આ પણ અભયારણ્યનો હિસ્સો છે છતાં આવી જગ્યાઓ

અનેક મળી શકે.

અગાઉના જમાનાની અને હાલની પરિસ્થિતિમાં ઘણો તફાવત છે, જેનાથી મારા અનુભવો આપ બધાને વધારે ફાયદાકારક નીવડી શકે નહીં. જે સમસ્યાઓ મારી જુવાનીમાં અગત્યની હતી તે હાલના જુવાનો સમજી શકશે નહીં. આજની સમસ્યા તદ્દન જુદી છે. મુખ્ય વાત એટલી કે, માનવ જાતને બુદ્ધિ બક્ષેલી છે અને તે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો તે અગત્યનું છે. આ સત્ય અનાદિકાળથી હતું અને કાયમ માટે રહેશે. મારા અનુભવનો જો લાભ લેવો હોય તો મારી સલાહ એટલી જ છે કે, પોતાનું વ્યક્તિત્વ અનોખું સમજવું, પોતાની તાકાતો પારખવી અને પોષવી. ગળથૂથીમાંથી રેડાયેલ ભિત્તિઓ પર નજર કરી, અલગ પાડી, વાસ્તવિક રીતે સમજવી અને જીવનમાં તેને અગત્યનું સ્થાન આપવું નહીં. એક વસ્તુ આદિકાળથી સત્ય છે. અને તે એ કે, આપણું પર્યાવરણ તે જ આપણું જીવન છે.

(ક્રમશઃ)

૧૪, જયંત સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૪૦૦૪

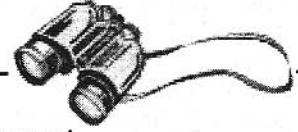
નિરીક્ષણ ગોંધ

ડાંગમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૭ એપ્રિલ, ૦૫ના રોજ નેચરક્લબ સુરતમાંથી પક્ષીઓના અવાજ રેકોર્ડિંગ કરવા વાંસદા પ્રાકૃતિક ઉદ્યાનમાં જવાનું થયું. વાંસદાથી સાતેક કિલોમીટર પહેલા વીજળીના તાર પર ૬ જેટલા રાખોડી અબાબીલ - લટોરા (Ashy Swallow -Shrike) જોયા. ગયા વર્ષે મારી સાથે ડો. બકુલ ત્રિવેદી, અનિલ ભટ્ટ અને પી.સી. પટેલ હતા ત્યારે વીજળીના થાંભલામાં તેનો માળો જોયેલ. ગુજરાત માટે દુર્લભ આ પક્ષી આ વિસ્તારમાં અવારનવાર જોવા મળે છે.

વાંસદા નેશનલ પાર્કમાં બે બચ્ચાં સાથે મોટો કાળો લક્કડખોદ (Great Black Woodpecker) જોવા મળ્યો. એ સિવાય લીલા લક્કડખોદ (Small Yellownaped Woodpecker)ને ખૂબ નજીકથી બોલતો સાંભળ્યો. સુહાગણ (Malabar Trogon) એક દિવસમાં ત્રણ જગ્યાએ જોવા મળી. શામા (Shama) હવે 'વાંસદા નેશનલ પાર્ક'માં નિયમિત જોવા મળે છે. ફૂલરાજ

(Yellowbacked

Sunbird) એક દિવસમાં

લગભગ ૧૫થી ૧૭ વખત જોવા મળ્યા. ફક્ત એકમાં જ કેડ ઉપરનો પીળો રંગ જોવા મળ્યો. નીલપંખા (Blacknaped Flycatcher)ની ખૂબ સારી સંખ્યા છે.

એક જગ્યાએ નાનકડા વોકળામાં પાંદડાને ઉથલાવીને જીવડાં વીણતા ઈન્દ્રરાજ (Malabar Whistling Thrush)ને શાંતિથી જોયો. લગભગ ૧૨ જેટલા રાખોડી ફૂકડા (Grey Jungle Fowl)નું ટોળું આવતાં તે ઊડી ગયો.

ઘણા વાયકોના મોઢે સાંભળ્યું છે, "સલીમઅલી લખે છે કે કેટલાંક પક્ષીઓ તાપીની દક્ષિણે જોવા મળે, તો તાપીને પેલે પાર શું? નહી જતું હોય?" પણ મારા પક્ષીનિરીક્ષણના અનુભવે ઘણાં પક્ષીઓ તાપીને ઉત્તરે આવેલાં જંગલોમાં ક્યારેય જોયા નથી કે તેનો અવાજ પણ સાંભળ્યો નથી. બની શકે કે તેને અનુકૂળ ફળ, જીવોત, વનસ્પતિ તાપીના દક્ષિણ કાંઠામાં વધારે હોય. લવકુમાર સાહેબ કે લાલસિંહ

રાઓલ આ બાબતે વધુ જણાવશે તો આનંદ થશે. દરેક વિસ્તારનાં પક્ષીઓ જોવાની એક ઓર મજા છે. ઉ. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર કે કચ્છના પક્ષીપ્રેમીઓ દક્ષિણ ગુજરાતના જંગલની મુલાકાત લેશે તો ખુશ થઈ જશે. જો કે આદિવાસીની ગિલ્લોલને લીધે અમુક જગ્યાએ કશું જોવા નથી મળતું. જ્યાં જોવા મળે છે ત્યાં વિવિધતા છે. માનવ વસ્તી વધી રહી છે, જંગલો ધીરે ધીરે કપાતાં જાય છે. કૃત્રિમ અવાજ વધતા રહે છે. જેટલી મજા આજે લેવાય તે લઈ લેવા જેવી છે.

જલમુરઘો, રણગોધલો અને ધ્રુવડ

દર વર્ષની માફક જૂનના પહેલા અઠવાડિયામાં જલમુરઘો (Watercock), પ્રથમ વખત દ.ગુજરાત યુનિવર્સિટીની પાછળના ભાગે દેખાયો (૬-૬-૦૫), અવાજ ૨૩ જૂનથી સંભળાયો. એ સિવાય પાલ(સુરત પાસે) અને વાવ (સુરત) પાસે પણ અવાજ સંભળાયો. પછી સુરતમાં અતિ વરસાદને કારણે શું થયું પણ જલમુરઘાના કાંઈ સમાચાર નથી.

તા. ૨૬ જુલાઈના રોજ શ્વેતપૂંછ તુતવારી (Green Sandpiper) જોવા મળી. આટલું જલ્દી? શું રોકાઈ ગઈ હશે? કે વહેલી આવી હશે? (બંને શક્યતા ગણી શકાય - લા.)

તા. ૩૦-૭-૦૫ના રોજ નેચર ક્લબ, સુરત તરફથી ડાંગ જવાનું થયું. સાંજના લગભગ ૫:૪૫ વાગ્યે ધૂલદાથી આહવા જતા રોડ પર સાગના ઝાડ પર Brown Wood Owl જોયું, જે આ જગ્યા પર નેચરક્લબના સભ્ય અક્ષય જોષી તથા અન્ય મિત્રોએ આગલા વર્ષે, દિવાળીના શિબિર દરમ્યાન જોયેલ. તે ગુજરાતમાં આ પક્ષીની પ્રથમ નોંધ હતી. આ બીજી વખત જોવા મળ્યું, એટલે ખૂબ આનંદ થયો.

તા. ૨૦ મે ના રોજ જામનગર જવાનું થયું. ત્યાં ખંભાળિયાથી જામનગરના રસ્તા પર ૧૧ રણગોધલા (Indian Courser) જોયા. ભાણવડ(પોરબંદર) પાસે નદીમાં લગભગ ૨૦૦ જેટલી ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck), ૨૦ જેટલા પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) જોયા. જામનગરના લખોટા તળાવમાં પણ ૪૦ જેટલી ટીલિયાળી બતક જોવા મળી.

૨૧-૫ના રોજ જામનગરથી મોડપર જતા રસ્તામાં ૨ રણગોધલા, બે બચ્ચાં સાથે જોયા. તે દિવસો દરમ્યાન આણંદ પાસે એક સાથે ૨૪ વગડાઉ ટિટોડી (Yellow

wattled Lapwig) જોઈ. એ પહેલાં, તે જ સ્થળે ૧૨થી ૧૩ જોવા મળી હતી.

ગુજરાતની સરહદે ડાંગી ચીબરી

૧૦ માર્ચ '૦૫ના રોજ શહદા જવાનું થયું (પક્ષીના હિતમાં સ્થળ બતાવેલ નથી) જે ગુજરાતની સરહદથી નજીક કહેવાય. ત્યાં, ડાંગી ચીબરી (Forest Owlet, *Athene blewitti*) જોઈ (અગાઉ મેં અને ડો. કેતન ટાટુએ વાંસદા કેવડી વિસ્તારમાં જોઈ હતી) અને તેનો અવાજ જે ચીબરી (Spotted Owlet, *Athene brama*) થી એકદમ અલગ છે, તે 'રેકોર્ડ' કર્યો. ડાંગી ચીબરી ક્યાં તો રાજપીપળાથી ડાંગ સુધીમાં છે અથવા અમુક સમયે આવી જતી હોય, તેવું બને. દરેક પક્ષીનિરીક્ષકને ખાસ વિનંતી કે આટલા વિસ્તારમાં જોવા મળતી ચીબરી ને ધ્યાનથી જુએ.

તા. ૨૨/૧૦ના રોજ સુરત નેચર ક્લબ માટે પક્ષીના અવાજના રેકોર્ડિંગ માટે ગુજરાત - મહારાષ્ટ્રની સરહદ પર જવાનું થયું. ત્યાં શહદા થઈને તોરણમાળ ગયા. સાથે મધ્યપ્રદેશના પી. એમ. લાડ હતા. તેઓની સાથે એક અંદરના ગામે ટેકરી પર, ડાંગી ચીબરી જોવા મળી. ત્યાર પછી બીજી વાર, 'મેલઘાટ ટાઈગર રીઝર્વમાં પણ ત્રણ ડાંગી ચીબરી જોઈ. એકના અવાજનું સુંદર રેકોર્ડિંગ થયું. ખાસ તો તેનો અવાજ જે કોયલને મળતો આવે છે. ડુ... ડુ... ડુ... કે... કે... કે... કે (ઝગડે ત્યારનો કોલ), ચીબરી જેવો જ પણ મીઠો. દિવસ દરમ્યાન જોવા મળે. સવારે ૬ થી ૮ અને સાંજે ૭ થી ૧૦ દરમિયાન અવાજ સાંભળવા મળે. ચીબરીની જેમ ડોક ઊંચીનીચી કરવાની વર્તણૂક ભાગ્યે જ જોવા મળે.

મુકેશ ભટ્ટ

સારસ. ૧૦૧, ધરતી એપા. પાસે, સીટીલાઈટ રોડ, સુરત ૩૯૫૦૦૭

વેળાવદર ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૫-૧૬/૧૦/૦૫ના રોજ સેન્ટ મેરી સ્કૂલ સાથે વેળાવદર ગયેલ હતો. સારું રહ્યું. પટ્ટાઈ (Harriers)ની ૧૦૦૦ ઉપરની સંખ્યા હશે. કાળિયાર પણ સારી એવી સંખ્યામાં હતાં, વળી તેનાં બચ્ચાં પણ. ૭૦ જેટલા સફેદ ઢોંક (White Storks) જોયા. ૨ કાળા ઢોંક (Black Stork) ડુંજો અને કરકરા પણ જોયાં. રસ્તે નદી-નાળા ચેક-ડેમ બધાં પાણીની છલકતાં હોવાથી, પ્રદેશનાં

રૂપ-રંગ જુદાં જ દેખાતાં હતાં. ઘાસનો રંગ લીલામાંથી સૂકા થવા તરફ હતો. રવિવારે રાત્રે ઠંડીના ચમકારાવાળી ચાંદનીમાં આંટો મારતી વખતે, ઘાસની વિશિષ્ટ ગંધ ભળેલી વિશુદ્ધ હવા ફેફસામાં ભરતા અનોખી તાજગી માણી. ચાબૂક દશરથિયા (Franklin's Nightjar) સમયાંતરે અસ્તિત્વ પૂરવાર કરવા બોલતાં હતાં.

અશોક મશરૂ

એ/૭, આલાપ હેરીટેજ, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૧

જામનગર પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૦ ફેબ્રુઆરી ૦૫ના બપોરે ખેડૂત અગ્રણી તથા ખગોળશાસ્ત્રી શ્રી છગન મોઢવાડિયાનો મારા પર બપોરે ફોન આવ્યો કે તેમના ફાર્મહાઉસથી ૫ કિ.મી. દૂર નાથેડી ગામ વિસ્તારમાં ૪-૩૦ વાગ્યે આકાશમાં નાના પક્ષીઓનું જબરદસ્ત ટોળું ઊડી રહ્યું છે, તે કયું હોઈ શકે? એ વખતે હું બેંકમાં કાર્યરત હોવાથી ન જઈ શક્યો પણ શ્રી જુમાભાઈને ત્યાં બોલાવવા મેં સલાહ આપી. ત્યાર બાદ સાંજે મારા મોબાઈલ પર શ્રી જુમાભાઈનો ફોન આવ્યો કે, આ જબરદસ્ત ટોળું જે આકાશમાં ઊડતું હતું તે શિયાળુ તારોડિયા (Common Swallow)નું હતું. હવે તો આ મજા માણવા જવું જ પડે!

તા. ૨૧ ફેબ્રુ '૦૫ના બરાબર સાંજે પાંચ વાગ્યે હું કમલ ભટ્ટ તથા શ્રી મેહુલ દુદિયા આ સ્થળે જવાના રવાના થયા. શહેરથી ૭ કિ.મી. દૂર નાગજણભાઈની વાડી પર આ ટોળું ઊડતું જ રહ્યું હતું. ત્યાં પહોંચતા પહેલા, બે વાડીમાં ઘઉંનાં ઊભા પાક પર ૪ ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern)ને કોઈ જીવાત નજરે ચઢતા નીચે પાક પર 'ડાઈવ' લગાવી જીવાત ઝડપતાં જોવાનો આનંદ લીધો. રસ્તાની બન્ને બાજુની કાંટાળા તારની વાડ પર દસેક ફૂલકી (Plain prinia)ને સતત પૂંછડી હલાવી ફરી ઘઉંના મોલમાં અંદર ઘૂસી તરત જ વાડ પર બેસી જતી જોઈ. આગળ જતા રસ્તામાં તેતર (Grey Partridge)દોડી, રસ્તો ઓળંગી, બાજુના ઘાસિયા ઢોળાવ પર થોડી વાર માટે સ્થિર થઈ નિરીક્ષણ કરી, અમને જોતું ઊભું રૂઠું. પછી ફરી દોડીને સલામત સ્થળે ભાગી છૂટ્યું.

ત્યાર બાદ અમે નાગજણભાઈની વાડીએ પહોંચ્યા અને ઉપર આકાશમાં અદ્ભુત દેશ્ય જોયું. લગભગ ૨૫૦૦ શિયાળુ તારોડિયાં અવિરત ઊડતાં જ રહેલાં!! પછી ખ્યાલ આવ્યો કે રાયડા (Mustard)નાં ફૂલ બેસેલાં ને તેનાં પર

ઊડતી જીવાતોને તે માણતાં હશે. વસંત ઋતુની શરૂઆત હતી, આથી પોતાના વતન તરફના ગમન વખતે આ વિસ્તારના રાયડા પરની જીવાતે આકર્ષાતાં ઊતરી પડ્યાં હતાં. તેમની, પાંખો વિંઝીને ત્યાર બાદ તરતા રહેવાની કળા અને અચાનક દિશાપલટો કરવાની અદા અદ્ભુત હતી!

આ જ વાડીમાં રાયડાના પાકની ટોચ પર તથા વચ્ચે, નીચે ઊતરીને ફરી ઊડી જતા ૨૦૦ જેટલી સંખ્યા ધરાવતા પીળકિયા (Yellow Wagtail)નાં ત્રણ ટોળાં, રાયડાના પાક પર તથા આજુબાજુના ખાલી ખેતરમાં ફરતાં જોયાં. આશરે ૬૦૦થી વધુ જોઈને દંગ થઈ ગયા. તે રાયડા પરની જીવાતો પર તૂટી પડી, ફરી વાડીની વચ્ચેથી પસાર થતા વીજળીનાં તાર પર બેસી ફરી પાછા પાક પર આક્રમણ કરતા. ખાલી ખેતરમાં પૂંછડી ઊંચીનીચી કરી, દોડી, ફરી સ્થિર થઈ પૂંછડી હલાવવાનું વર્તન (activity) ખૂબ જ માણ્યું. એક જ સ્થાન પર આકાશમાં, ૨૫૦૦ શિયાળુ તારોડિયાનો સમૂહ અને નીચે ૬૦૦ જેટલા પીળકિયા, અલૌકિક અનુભવ! તે વાડીમાંથી બહાર આવતા બાવળના વૃક્ષ પર ઊજળી પટ્ટાઈ (Pallied Harrier)ની માદા બેઠેલી જેને લેલાના ટોળાએ આવીને ઊડાડી મૂકી. દૂર તેનો નર નીચી ઉડાનમાં ઊડતો જોયો. આગળ જતા કમલ ભટ્ટને લોટણ હોલા (Red Turtle Dove)નું ૧૬નું ટોળું ખેતરને શેઠે ચણતું નજરે ચઢ્યું. આ સાંજ યાદગાર બની રહી.

જયપાલસિંહ જાડેજ

૮, પટેલ કોલોની, જામનગર ૩૬૧૦૦૧

ભારતીય યુગ્ગડ તથા મોટા ધુવડનો માળો

ગયા વરસે (૧૯-૫-૦૪) દેખાયેલ ભારતીય યુગ્ગડ (Eurasian Scops Owl) ફરી વાર આ ઋતુમાં એ જ વિસ્તારમાં બીજા બાજુની નાની ખાણમાં દેખાય છે. મારી સાથે મહાવીરસિંહ તથા દિવ્યરાજસિંહ હતા. અમે ૨૨-૧૧-૦૫ના રોજ, વાથેલા ગામ (જિ. સુરેન્દ્રનગર) પાસે આવેલી ખાણોમાં 'બર્ડ વોચીંગ' કરવા ગયા હતા. સાંજના ૫-૦૦ વાગે અમે ત્યાં ૩ મોટા ધુવડ (Great Horned Owl) જોયા. પછી અમે થોડા આગળ જઈને એક નાની ખાણમાં ઊતર્યા. ત્યાં એક નાના કદનું પક્ષી અમારી સામેથી ઊડીને આગળ બાવળની કાંટમાં જઈને બેઠું. આ પક્ષીની ઉડાન એકદમ ચીબરી જેવી હતી. હું તરત જ એની પાછળ ગયો

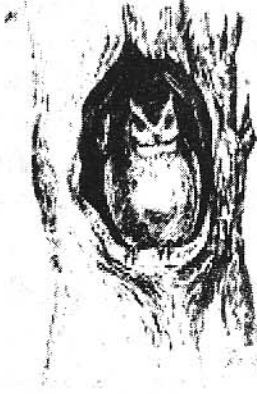
અને જોયું તો આ પક્ષી ભારતીય યુગ્ગડ હતો. આ નાના કદનો ધુવડ સાંજના ઓછા પ્રકાશમાં પણ એકદમ આસાનીથી ઓળખાઈ જતો હતો.

આ જ જગ્યા અમે પહેલા શકરો (Shikra), મધિયો (Honey Bazard) તથા સાપમાર (Short-toed Eagle) પણ જોયા હતાં.

તા. ૨૬-૧૧-૦૫ના રોજ હું, ચિકુ વોરા, પ્રશાંત ચાવડા, વિશાલ તથા શ્રી ઉદયભાઈ વોરા વઢવાણની, માળોદ રોડ ઉપર આવેલી ખાણો (વઢવાણથી ૭ કિ.મી. દૂર)માં 'બર્ડ વોર્ચિંગ' કરવા ગયા હતા.

આ જગ્યાએ અમે છેલ્લાં ઘણાં વર્ષોથી મોટા ધુવડ (Great Horned Owl)ના માળાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તથા અહિંયા આ પક્ષીના અસ્તિત્વને બચાવવામાં મદદરૂપ થઈએ છીએ.

આ જગ્યામાં અમારા દ્વારા રક્ષણ અપાવાથી હાલમાં એક-બેમાંથી વધીને ૭ મોટા ધુવડ દેખાય છે. આ જગ્યાને રક્ષણ આપવામાં શ્રી ભવાનીસિંહજી મોરીનો પણ ખૂબ જ મોટો હાથ છે.

છેલ્લા બે ત્રણ વર્ષ (૨૦૦૩ થી ૨૦૦૫)થી મોટા ધુવડની આ જોડી દ્વારા અનુક્રમે ૩-૪-૫ ઈંડાં મૂકવામાં આવ્યા છે. પાંચ ઈંડાં એ કદાચ જોવામાં આવેલ સૌથી વધારે ઈંડાંનો 'રેકોર્ડ' મોટા ધુવડ માટે હશે.

ધુવડ આ જગ્યાએ તેમને મળી રહેતાં ખોરાકની પ્રાપ્યતા (food availability) તથા રક્ષણના કારણે જ સ્થિર થયા હોય તેવું લાગે છે.

બચ્ચાંઉછેર દરમ્યાન ખોરાકની વિવિધતા ખૂબ જ અચરજ પમાડે તેવી હતી. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે અમને બચ્ચાંઉછેર દરમ્યાન જોવા મળેલ શિકારની વિવિધતા નીચે મુજબની છે.

(1) કાગડો (House Crow) (2) બટાવડા (Sandgrouse) (3) બટેર (Quail) (4) કબૂતર (Rock Pigeon) (5) કાણી બગલી (Pond Heron) (6) હોલો

(Collared Dove) (7) સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) (8) તેતર (Grey Partridge) (9) અન્ય નાનાં પક્ષીઓ (10) ગરોળી (11) ઉંદર (12) સસલું (13) શેળો (Hedgehog) (14) ગરોળી.

તેના માળાવાળી ખાણમાં તથા માળાની આજુબાજુમાં આવેલા ઉપરોક્ત જણાવેલાં પક્ષી સસ્તન તથા અન્ય પ્રાણીમાંના અસ્થિપીંજર, પીછાં, ચાંચ વગેરે અવશેષો, જોવા મળેલાં. તેની 'પેલેટ્ટસ' (મોમાંથી કાઢેલ અપચ્ચ ખોરાકની ગોળીઓ)ના આધારે અમે ખોરાક તરીકે વપરાયેલા શિકારની યાદી બનાવી.

આ ધુવડની પણ અમે લોકોએ સંપૂર્ણ નોંધ લીધેલ છે, જે ફરી ક્યારેક 'વિહંગ'ને મોકલી આપીશું.

યોગેન્દ્ર શાહ

"આનંદ" અમૃતકુંજ સોસાયટીની નજીક,
જ્ઞાતાન રોડ, સુરેન્દ્ર નગર-૩૬૩૦૦૨

ચીકુ વોરા

લક્ષ્મીપુરા, દુધરેજ રોડ, સુરેન્દ્રનગર ૩૬૩૦૦૧

ગીરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૩-૧૪-૧૫ જૂન ૦૫ના રોજ સાસણ ગીરમાં હું તથા મિત્ર મહાવીરસિંહ ગયા હતા, જ્યાં અમે બીજાં ઘણાં પક્ષીઓની સાથે સાથે નવરંગ (Indian Pitta) જોયા હતાં. શિકારી પક્ષીઓ ખૂબ જ સારી સંખ્યામાં તથા જુદી જુદી જાતિનાં જોવા મળ્યાં હતાં, જેમાં મોર બાજ (Crested Hawk Eagle), બાદશાહ શકરો (Sparrow Hawk), ચોટલિયો સાપમાર (Crested Serpent Eagle), શકરો (Shikra), ટીસો (White-eye Buzzard), મધિયો (Honey Buzzard) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

આ વખતે નવરંગ પ્રથમ વાર ૨૭ મે ૨૦૦૫ના રોજ મેં ગીરમાં સાંભળ્યા હતાં.

હું, પુનાથી ફોલીએજ ગૃપના મિત્રો રાહુલ, ગૌરવ અને મયુરેશ તથા સુરેન્દ્રનગરના મિત્રો શિવભદ્રસિંહ અને યજુવેન્દ્રસિંહની સાથે સાસણ ગીરની મુલાકાતે તા. ૧૬/૧૦/૦૫ના રોજ ગયો હતો. ત્યાં અમે સવારે ૬-૦૦ વાગે અમારી જંગલની પ્રથમ ટ્રીપ કરી, જેમાં મને ઘણાં બધાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યા હતાં. તેમાં ૩ ગીધ (Whitebacked Vulture), ફૂહકુંઠ (Eurasian Cuckoo) તથા મત્સ્યધુવડ (Brown Fish Owl) મુખ્ય હતાં.

તા. ૧૩-૧૪ ડિસે. '૦૫ના રોજ હું સાસણ ગીર મારા કામથી ગયો હતો ત્યારે રસ્તામાં આવતા મધુવંતી ડેમ (સાસણથી ૭.૮ કિ.મી. દૂર)માં અમે ૨૭ કાળા ઢોંક (Black Stork) જોયા હતાં. સાથે મહાવીરસિંહ તથા મયુરભાઈ હતા. આ ઘણી મોટી સંખ્યા હતી એવું લાગે છે. (શ્રી ભરત પાઠકે આ જ ડેમ પાસે ૬૦ થી ૮૦ કાળા ઢોંક જોયાનો હેવાલ : વિહંગ સળંગ અંક ૪, ગ્રીષ્મ ૯૯, પા. ૫).

ખૂબ જ સુંદર એવો દૂધરાજ, મેલરાયડીમાં જોયો હતો. ૧ વનધુવડ (Mottled wood Owl) જોયો હતો તથા ડેડકડી પહેલા મોટા વડલામાં મોરબાજ(Crested Hawk Eagle)ને માળો બનાવતા જોયો હતો. નર કદમાં નાનો હોય છે, તે બાજુમાં બેઠેલો અને માદા જે કદમાં મોટી હોય છે, તે માળો સરખો કરતી હતી. અત્યારનો સમય માળાનો નથી પરંતુ બન્ને સાથે આ જગ્યા પર સ્થાયી થશે, તેવું લાગે છે.

ખૂબ જ અગત્યની નોંધ: નદીના પટમાં પક્ષીનિરીક્ષણ દરમ્યાન જલમુરઘો (Watercock) જોવા મળ્યો. તે ચિયામાંથી બહાર આવીને અમારાથી ૧૦-૧૨ ફૂટ જેટલો નજીક આવ્યો હતો અને પછી અમારા હલન ચલનથી ઊડીને આગળના ભાગમાં ગયો હતો.

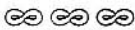
યોગેન્દ્ર શાહ
સુરેન્દ્રનગર

મત્સ્યભોજ જોયો

વડોદરામાં ૪-૧૦-૦૫થી ૧૦-૧૦-૦૫ દરમ્યાન મારા ફોટોગ્રાફી એક્ઝીબીશન માટે બે ત્રણ વાર ત્યાં જવા આવવાનું થયું હતું. ત્યાં રસ્તામાં તારાપુર ચોકડીથી આગળ ખૂબ જ સારી રીતે મત્સ્યભોજ (Osprey) જોયો હતો. સાથે મિત્ર મહાવીરસિંહ હતા. બીજા ઘણાં કાદવ ખૂંદનારાં (waders) ત્યાંનાં છીછરાં પાણીમાં આવી ગયાં હતાં.

યોગેન્દ્ર શાહ, ચિત્રુ વોરા, ફારૂક ચૌહાણ
સુરેન્દ્રનગર

પાટણ (ઉ.ગુ.) અને આસપાસ

મારો 'ચાર્જ' સંભાળવા તા. ૧૯-૦૨-૦૫ની સાંજે પાટણ પહોંચી વિશ્રામગૃહે આવ્યો તો મારા રૂમની બાજુમાં જ આંબાના ઝાડ પર ઢળતી સંખ્યાનો તડકો માણતાં ૧૦થી૧૨ હરિયલ (Green Pigeon) જોઈને પાટણ ખાતે

પ્રકૃતિએ સ્વાગત કર્યાનો અનુભવ થયો. પ્રથમ અઠવાડિયા દરમ્યાન કોલેજ પાછળના મેદાનમાં તેમજ યુનિવર્સિટીના મેદાનમાં વહેલી સવારે વિસનગર કોલેજના પ્રા. ડો. શ્રી કે.આર. જોટાણીયા સાથે લટાર મારવા જતાં, ત્રણેક નાના રાજાલાલ (Small Minivet), ૮-૧૦ ચાપ (Indian Roller) (લીમડાની બખોલમાં આવતા જતા હોઈ માળા હશે તેમ માન્યું), ૧ મધિયો (Honey Buzzard), ત્રણેક સોનેરી પીઠ લક્કડખોદ (Lesser Goldenbacked Woodpecker), મોર અને રણ બુલબુલ (Whitecheeked Bulbul) જોવા મળ્યાં. યુનિવર્સિટીના જીવ વિજ્ઞાનના પ્રા. ડો. નિશીથ ધારૈયાએ જણાવ્યા મુજબ, આ વિસ્તારનું પક્ષીવૈવિધ્ય અને જળપ્લાવિત ક્ષેત્રો માણવા જેવાં છે.

આપણી આજુબાજુ જોવાં મળતાં ઘરઆંગણાનાં પક્ષીઓનાં સમૂહ આચરણ અને નિયમિતતાની નોંધ ખૂબ ઓછી લેવાતી હોય છે. પાટણમાં ૧૯ ફેબ્રુઆરી '૦૫થી હું જોતો આવ્યો છું કે, રોજ સંધ્યા સમયે એકાદ કલાકના ગાળામાં પોપટ (Roseringed Parakeet) ખૂબ જ મોટી સંખ્યામાં (ઓછામાં ઓછા બે હજારતો ખરાજ) તમામ દિશામાંથી શહેર બહારથી ઊડીને શહેરમાં ગીચ વિસ્તારોમાં આવેલાં મોટાં વૃક્ષો પર રાતવાસો કરે છે. રેલવે સ્ટેશનથી બગવાડી દરવાજા સુધીના મુખ્ય રસ્તાની બન્ને બાજુનાં તમામ વૃક્ષોની બધી ડાળીઓ પોપટથી ભરાઈ જાય છે. અમુક સુકા વૃક્ષો રોજ સાંજે લીલા લાગવા માંડે છે! અને રોજ વહેલી સવારે આ બધા પોપટ સીમ વગડા તરફ પાછા ઊડી જાય છે. પણ રોજની આટલી મોટી સંખ્યામાં થતી હેરફેરની કોઈ નોંધ લેતું નથી. શહેરના રસ્તાઓને ગર્વપથ અને વિજયપથ જેવાં રૂપકડાં નામ આપી પહોળા કરવામાં આ વૃક્ષો કપાય છે અને હમેશાંની જેમ વિકાસ, પ્રકૃતિ પર હાવી થાય તેમાં આ પોપટોને કોણ ગણકારે? પાટણની આજુબાજુ વાડી ખેતરોમાં પણ ઘણાં બધાં મોટાં વૃક્ષો છે, તેમ છતાં આ પક્ષીઓ આટલી મોટી સંખ્યામાં રાતવાસો કરવા શહેરના ગીચ વસવાટ અને ઘોંઘાટવાળા વિસ્તારનાં વૃક્ષો જ કેમ પસંદ કરે છે, તે પ્રશ્ન વિચાર માગી લે છે. શહેરની ઝળહળતી સ્ટ્રીટ લાઈટ્સની કોઈ અસર હશે?

ડિસેમ્બર '૦૪માં પોરબંદરથી જસદણ જતો હતો. એસ.ટી. બસ કોઈ રીપેરીંગના કામ માટે ગોંડલ ડેપોના વર્કશોપમાં હતી ત્યારે સંધ્યા સમયે જ અચાનક વર્કશોપમાં ૪૦૦ જેટલી કાબરો (Common Myna) શેડના છાપરામાં રાતવાસો કરવા આવી ચડી અને વાતાવરણ તેના

કલબલાટથી ભરાઈ ગયું, તેમ છતાં અચાનક બનેલી આ ઘટનાની નોંધ કોઈ પેસેન્જરે ન લીધી! પાટણના પોપટની જેમ ગોંડલમાં આ કાબરો નિયમિત રાતવાસો કરવા આવતી હશે. કદાચ ગોંડલના કોઈ પક્ષીપ્રેમી મિત્ર ખરાઈ કરે તો ખ્યાલ આવી શકે. પક્ષીઓના આવા નિયમિત આચરણની પણ આપણે સૌએ નોંધ લેવી જોઈએ.

૨૦૦૫માં ફેબ્રુઆરીથી ઓક્ટોબર સુધીમાં પાટણ ખાતે જોયેલાં પક્ષીઓમાં મારા ઘરની પાછળ આવેલ બાવળ અને બાજુમાં આવેલ લીમડા ઉપર કાગડા (House Crow), પોપટ (Roseringed Parakeet), કબૂતર (Rock Pigeon), કાબર (Common Myna), બુલબુલ (Redvented Bulbul), કોયલ (Koel), શક્કરખોરા (Purple Sunbird) જેવાં સામાન્ય પક્ષીઓ ઉપરાંત પીળક (Golden Oriole), ઘંટીટાંકણો (Hoopoe), સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted kingfisher), સમળી(Pariak Kite), ઘૂંકિયો (Coucal), દૈયડ (Magpie Robin), શ્યામશિર ચેતકંઠ (Lesser Whitethroat), દરજીડો (Tailor Bird) વિ. જોવા મળેલ છે. પાટણમાં જોવા મળેલ શિકારી પક્ષીઓમાં સમળી (Pariah Kite), મધિયો (Honey Buzzard), કપાસી (Blackwinged Kite), પટ્ટીપટ્ટાઈ (Montague's Harrier), શકરો(Shikra), લરજી (Kestrel)નો સમાવેશ થાય છે. શહેરનાં ઘણાં બધાં મોટાં વૃક્ષો પર ઢોર બગલાના માળા છે. કોર્ટ સામે (સ્ત્રિધ્વપુર રોડ) લીમડાના ઝાડ ઉપર ઢોર બગલા સાથે સફેદ કાંકણસારના પણ માળા હતા. આ ઉપરાંત કોલેજ, સરકીટ હાઉસ અને યુનિવર્સિટી વિસ્તારમાં ચાપ (Indian Roller), હરિયલ (Green Pigeon), સોનેરીપીઠ લક્કડખોદ (Lesser Goldenbacked Woodpecker), નાના રાજલાલ (Small Minivet), રણ બુલબુલ (Whitecheeked Bulbul) જેવાં પક્ષીઓ જોવા મળેલ છે.

જયદેવ ધાપલ

પ્લોટ નં. ૮, વૃંદાવન સોસાયટી, કોલેજ રોડ, પાટણ(ઉ.ગુ.) ૩૮૪૨૬૫

છારી ફૂલાય (તા.નખત્રાણા) ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

‘બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી’ના ભૂતપૂર્વ વૈજ્ઞાનિક શ્રી જે.કે. તિવારીએ મોટી વિરાણી ખાતે રણ અને સમુદ્રના સંશોધનનું મથક સ્થાપેલ છે, જેના ઉદ્ઘાટનના સમારંભમાં હું તા. ૧૧-૧૨-૦૫ના રોજ ગયેલ. આ

કાર્યક્રમ પૂરો થયા બાદ મેં છારી ઢંઢ તથા ફૂલાયની મુલાકાત લીધેલ. છારી ઢંઢ તદ્દન ખાલી છે, પરંતુ અહીં હજારો ઊંદરો (Bandicoots)એ શિકારી પક્ષીઓ (raptors)ને આકર્ષેલ છે. અહીં નીચે મુજબનાં શિકારી પક્ષીઓ જોયેલ.

નામ	સંખ્યા
પરદેશી ઝુમ્મસ(Steppe Eagle)	૩૫
ધોળવો ઝુમ્મસ(Tawny Eagle)	૧ (માળા નજીક)
પટ્ટી પટ્ટાઈ(Montagu's Harrier)	૧ નર
ઊજળી પટ્ટાઈ(Pallid Harrier)	૧ નર
લરજી(Kestrel)	૧

છારી ઢંઢ બાદ ફૂલાય રખાલની મુલાકાત લીધેલ, જ્યાં સાંજના નિયત જગ્યાએ બસેરો કરવા આવતા વિરલ મસ્કતી લટોરા (Grey Hypocoleus) ૪૦ની સંખ્યામાં જોયેલ.

અન્ય સ્થળોએ કરેલી પક્ષીનિરીક્ષણ નોંધ

તા. ૨૪-૯-૦૫ના રોજ શ્રી જે.કે. તિવારી સાથે ચાડવા રખાલ, પોલાડિયા તથા નલિયા ધાસિયા પ્રદેશનો પ્રવાસ કરેલ, જે દરમ્યાન નીચેનાં મહત્વનાં પક્ષી જોવાં મળેલ.

પક્ષીનું નામ	સંખ્યા	સ્થળ
મધિયો બાજ (Honey Buzzard)	૦૧	સુખપર - માનકુવા વચ્ચે તા. ભુજ
લરજી (Kestrel)	૦૧	ચાડવા રખાલ, તા. ભુજ
ઊજળી પટ્ટાઈ (Pale Harrier)	૦૧	મોટી મઉ - પોલાડિયા વચ્ચે, તા. માંડવી
ધોળવો ઝુમ્મસ (Tawny Eagle)	૦૨	નલિયા ધાસિયો પ્રદેશ, તા. અબડાસા
શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle)	૦૧	કોટડી મહાદેવપુરી - હાલાપર વચ્ચે, તા. માંડવી, અબડાસા
સાંસાગર (Bonelli's Eagle)	૦૧	ભીમનાથ હાલાપર વચ્ચે, તા. અબડાસા
સાપમાર (Short-toed Eagle)	૦૧	ભાનાડા, તા. અબડાસા
શિયાળુ ટીસો (Longlegged Buzzard)	૦૧	નલિયા ધાસિયો પ્રદેશ,
કાબરી રામચકલી (Whitenaped Tit)	૦૨	ચાડવા રખાલ

ધોરાડ (Great Indian Bustard)	૦૧	નલિયા ઘાસિયો પ્રદેશ	એકલમાતા નજીકનું મોટું રણ, તા. ભચાઉ	૬૦નું ટોળુ
સર્પગ્રીવ (Darter)	૦૧	પ્રાગસર તળાવ, ચાડવા, તા. ભુજ	દુધઈ તા. ભચાઉ	૨૦૦૦નું ટોળું, સાંજે કોઈ ડેમ પર રાત્રિ રોકાણે જતા હોય તેમ લાગ્યું.
રેતિયો લટોરો (Pale Brown Shrike)	૦૨	વાડાસર ચેકડેમ, તા. ભુજ		
બદામી રણગોધલો (Indian Courser)	૦૨	નલિયા ઘાસિયો પ્રદેશ,		
નાની ખલીલિ(Whimbrel)	૦૨	હાલાપર- ભીમનાથ વચ્ચે		
સડ ચંડૂલ(Short-toed Lark)	૧૦	નલિયા ઘાસિયો પ્રદેશ		
મેંદિયો પિદ્દો (Stone Chat)	૦૨	નલિયા ઘાસિયો પ્રદેશ		
ઉજળો પિદ્દો (Isabelline Wheatear)	૦૧	નલિયા ઘાસિયો પ્રદેશ		
શ્યામકંઠ રણપિદ્દો (Desert Wheatear)	૦૧	નલિયા ઘાસિયો પ્રદેશ		

સોનેરી પીળક (Golden Oriole)નું આગમન

તે કચ્છમાં વિરલ શિયાળુ મુલાકાતી છે. તા. ૨૨-૧૦-૦૫ના રોજ માધાપર ખાતેના મારા નિવાસસ્થાનની સામે આવેલ પીપળાના પેપા ખાતું એક માદા સોનેરી પીળક જોવા મળેલ. કચ્છમાં મોટે ભાગે શિયાળામાં વૃક્ષોવાળા વિસ્તારમાં તે જોવા મળે છે. ભાવનગરમાં તા. ૨૯-૦૯-૧૯૬૧ના રોજ આ જાતિના પક્ષીઓને વીંટી પહેરાવવામાં આવેલ જેમાંનાં અમુક પક્ષી તાજીકીસ્તાન (અગાઉ રશિયાનો ભાગ)માં ૧૦-૬-૧૯૭૧ના રોજ મળેલ, જે આ પક્ષી લાંબો પ્રવાસ કરે છે તેના પુરાવારૂપ છે.

કુંજ પક્ષીઓ અને કચ્છ

કુંજ (Common Crane), શિયાળામાં રશિયાથી કચ્છમાં આવે છે અને મોટા ડેમ, દરિયાકિનારો, બગીચાઓ ઘાસિયો પ્રદેશ, છારી ઢંઢ વગેરે જગ્યાઓએ સારી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. છારી ઢંઢ આ વર્ષે તદ્દન સૂકો છે. મારી તા. ૨૭-૧૧-૦૫ની રાપર તાલુકાની મુલાકાત વખતે નીચે મુજબનાં સ્થળોએ કુંજ જોવા મળી. આ વિસ્તારમાં સારો વરસાદ થયેલ છે.

સ્થળ	સંખ્યા
રવેચી તીર્થ નજીક ખારા	૧ જોડી તથા
પાટ જમીન, તા. રાપર	૧ જુવાન પક્ષી

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦

ભાવનગરમાં પીળીયાંચ ઢોંકના માળા અને બચ્ચાંને બચાવ્યા!

તા. ૨૫-૧૦-૦૫ના રોજ અહીં ભાવનગર શહેરની પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork)ની વસાહતમાંનું એક લીમડાનું વૃક્ષ કુદરતી રીતે પડી ગયું. લગભગ ૧૫૦-૨૦૦ વર્ષ જૂનું આ વૃક્ષ કુદરતી રીતે જ અચાનક પડી ગયું હતું. આ વૃક્ષ ઉપર પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork)ના સાત માળા હતા અને તેમાં કુલ ૧૨ બચ્ચાં હતાં જે બધાં જ નીચે પડ્યાં. અમને સમાચાર મળતાં જ 'ધર્મકુમારસિંહજી નેચર ક્લબ'ના સાતઆઠ સભ્યો ત્યાં પહોંચ્યા. ફાયર બ્રિગેડના અધિકારી શ્રી વાજને જાણ કરતા તેમણે હાઈડ્રોલીક નિસરણી વાળી વાન મોકલી અને તેની મદદથી ફાયરબ્રિગેડના કર્મચારીઓની સહાયથી પડેલા વૃક્ષ ઉપરથી માળા કાઢી અને બાજુના પીપળાના વૃક્ષ ઉપર યોગ્ય રીતે ગોઠવ્યા તથા વ્યવસ્થિત બાંધ્યા. બચ્ચાં પણ તેમાં મૂક્યાં. તેમાંથી ત્રણ બચ્ચાં, જે મોટા કદના (મરઘી જેટલા) હતાં તેમને આ વસાહતની બાજુમાં જ આવેલી શાળાની અગાસી ઉપર મૂક્યા. એટલી કાળજી લીધેલી કે ત્યાં બિલાડી પહોંચી ન શકે. બચ્ચાંને મૂક્યા બાદ એક કલાકની અંદર જ તેના મા બાપે આવીને તેમને ખવડાવ્યું. આમ જેને અગાસી ઉપર મૂક્યા તે ત્રણ બચ્ચાં બચી ગયા, પરંતુ વૃક્ષ ઉપર અમે બાંધેલા માળા તેનું મૂળ સ્થાન બદલાવાને કારણે તેના વાલી પક્ષીઓએ સ્વીકાર્યા નહીં અને બચ્ચાંને બચાવી શકાયા નહીં.

વેળાવદર કાળિયાર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં કાળા ઢોંક

તા. ૧૩-૧૨-૦૫ના રોજ કાળિયાર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં એક કાળો ઢોંક (Black Stork) જોવા મળ્યો. ત્યાંના સ્થાનિક ફોરેસ્ટ ગાર્ડ શ્રી હરપાલસિંહ યુડાસમાના કહેવા મુજબ છેલ્લા ૧૫ દિવસથી ૫ કાળા ઢોંક ત્યાં દેખાય છે. વૈશ્વિક રીતે દુર્લભ થતી જતી આ જાતિનાં પક્ષીઓ દર

શિયાળે અહીં પાંચ-સાતની સંખ્યામાં છેલ્લા આઠેક વર્ષથી તો દેખાય જ છે. આ બાબત ચોક્કસ નોંધનીય ગણાય.

ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્રાણીશાસ્ત્ર વિભાગ, સર પી. પી. ઈન્સ્ટી. ઓફ સાયન્સ, ભાવનગર

સુગરીનું પુનઃ આગમન

૨૮ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૫, હજીરા વિસ્તારના મોરા ગામથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. ત્યાં રસ્તાની આજુબાજુ પાણીવાળા વિસ્તારોમાં થયેલા ઘાસમાં સુગરીને જતા-આવતા નિહાળતો હતો. આગળ જતા, પરપ્રાંતીય મજૂરોનાં બાળકો ઘાસમાંથી સુગરીના માળા કાઢી રહ્યા હતા. તેમની પાસે જઈને માળા જોતાં તેમાં ઈંડાં માલુમ પડ્યા. એ બધા બાળકોને સમજાવતા તેમણે એ માળા પાછા તેમની જગ્યા પર બાંધી દીધા અને લગભગ ૧૫ મિનિટ પછી ફરીથી નર અને માદા સુગરી એ માળામાં આવવા લાગ્યા. બાળકોને સમજાવતા તેઓએ ફરીથી આવું ન કરવાનું વચન આપ્યું.

વિરલ પ્રજાપતિ

વાયા એસ. વી. આર. કોલેજ, મુ. પો. ભરથાણા, સુરત ૩૯૫૦૦૭

જંગલકેટનો કાળી કાંકણસાર ઉપર અસફળ હુમલો

તા. ૧૦-૯-૦૫ના રોજ અમારે તુલસીશ્યામ જવાનું થયું. ત્યાંથી એમ. એસસી. (બાયોટેક)ના ભાગરૂપે ગરમ પાણીના ફૂંડમાંથી પાણીનો નમૂનો લેવાનો હતો, જેથી તેમાંથી 'થર્મોફિલિક બેક્ટેરીયા' જુદાં તારવી શકાય. રાત્રે રસ્તામાં એક 'જંગલ કેટ' જોઈ. રસ્તાને કિનારે ઝાડીઓમાં એક કાળી કાંકણસાર બેઠી હતી અને 'જંગલ કેટ' તેની ઉપર તરાપ મારવાની તૈયારીમાં હતી. ત્યાં અચાનક કાંકણસાર ઊડીને મારા બાઈકની પેટ્રોલ ટાંકી ઉપર આવીને બેસી ગઈ અને ત્યાંથી મારા હાથ ઉપર. થોડી સેકંડોમાં તે ત્યાંથી ઊડીને ઝાડ પર ગઈ. રાત્રે કાંકણસાર જમીન ઉપર કેમ હતી તે અમે સમજી ન શક્યા. બાઈકના અવાજ અને પ્રકાશના કારણે 'જંગલ કેટ'ને જરાય ખલેલ ન પહોંચી તે જોઈને પણ નવાઈ લાગી.

રાજદીપ ઝાલા, ધૈવત હાથી

"સમનિવાસ", ૩૮/બી, પર્ણકુટી સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૧
૧/૧૦, એસ્ટ્રોન સોસાયટી, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૧

ખીરસરા વીડીની મુલાકાત

તા. ૧૨-૧૦-૦૫ના રોજ અમે રાજકોટ પાસે આવેલ ખીરસરા વીડીની મુલાકાત લીધેલ. જોયેલ પક્ષીઓની યાદી નીચે મુજબ છે.

- (૧) કૂહુકઠ (The Cuckoo) : અમે આ પક્ષી અહીં પ્રથમ વખત જોયું. તાર ઉપરથી થોડી થોડી વારે નીચે પાણી પાસેના ઘાસમાંથી જીવાત પકડી પાછું તાર ઉપર બેસી જતું હતું. (૨) મોટો ઘુવડ (Great Horned Owl) : દેશી બાવળના ઝાડ ઉપર બેઠો હતો. પહેલા જોડીમાં દેખાતાં હતાં. એક વાર પ્રજનન પણ નોંધાયેલ. પરંતુ હવે એક જ દેખાય છે. (૩) ધોતી (Eurasian Hobby) : ચંડૂલ (Lark) ના ટોળાનો પીછો કરતી દેખાઈ. (૪) ઊજળી પટ્ટાઈ (Pallied Harrier) : ૩ ઊજળી પટ્ટાઈ જોવા મળી. (૫) થોરિયો ગંદમ (Greynecked Bunting) (૬) વર્ષા લાવરી (Rain Quail) (૭) કાબરો પિદ્દો (Pied Bush Chat)

ભાવેશ ત્રિવેદી, રાજદીપ ઝાલા

'શ્રી', ૪૨, માલવિયા નગર, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫

ઘાયલ સાપમાર ગરૂડની સારવાર

૧લી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૫ : એક સાપમાર ગરૂડ (Short-toed Eagle) ૧૦-૧૫ દિવસથી ખેતરોમાં નીચે ફર્યા કરતું હતું. ઊડી શકતું ન હતું. મારા મિત્ર હેમંતભાઈએ ફોન કરીને મને જાણ કરી. ત્યાં જઈને જોયું તો સાપમાર ગરૂડની તબિયત બરાબર ન લાગી. 'પોલ્ટ્રી ફાર્મ' હેમંતભાઈનું જ હતું તેથી ઈંડાં બાફી, ખવડાવી પછી ઘરે લાવી નિરીક્ષણ કર્યું. પાંખ કે બીજે ઈજા હતી નહીં. નિરીક્ષણમાં લાગ્યું કે પેડુમાં તકલીફ હોઈ શકે. તે વધુ ચરક્યા કરતું તેથી એન્ટીબાયોટીક આપવાનું શરૂ કર્યું. તેનાથી બે દિવસમાં જુલાબ કાબૂમાં આવી ગયા, ખાવાનું પણ શરૂ કર્યું. તેને દિવસમાં બે વખત બાફેલા ઈંડાં અને મરઘી આપતો. તેમાં વિટામીન બી કોમ્પ્લેક્ષ આપ્યું. તેનાથી હલનચલન વધ્યું. પહેલા સુસ્ત બેસી રહેતું, તેના બદલે એક વાંસ પરથી બીજા વાંસ ઉપર ફૂદીને બેસવા લાગ્યું. તેને પાંખોની કસરત પણ દરરોજ કરાવતો. ૧૦મા દિવસ પછી ઘણો સારો સુધારો લાગ્યો. તેની બહાર ઊડવાની ઈચ્છા દેખાવા માંડી. રોજ અગાસીમાં લઈ જઈને પાંખોની કસરત કરાવતો. થોડું આમતેમ ફૂદીને બેસવા લાગ્યું.

પછી તા. ૧૪મી ઓક્ટોબરે તેને બપોરે ખોરાક આપ્યા

બાદ બહાર કાઢ્યું તો પહેલા સહેજ ઊડીને અગાસીના બીજા ભાગમાં પાળી ઉપર ગયું અને થોડી વાર બેસીને મકાનના પાછળના ભાગમાં ખજૂરીના ઝાડ ઉપર ઊડીને બેઠું, પણ જાણે લટકી પડ્યું હોય તેમ. પછી વ્યવસ્થિત ખજૂરીના પાન પર બેઠું. તેને જોઈને આજુબાજુ લલેડાં (Jungle Babbler), કાગડા, કાબર ઊડીને આસપાસમાં શોર-બકોર કરી નાંખ્યો. અડધો કલાક ત્યાં બેસી આગળના મકાનના ચોકમાં ઊડીને ગયું (આ બધો વિસ્તાર ખુલ્લો છે અને ખૂબ વિશાળ છે જેથી તેને સરળતા પડી).

સાપમાર ગરૂડની ઉડાન અને હલનચલન પરથી લાગ્યું કે હજુ તેની સ્થિતિ બરાબર નથી. હજુ મુક્ત વિહારને યોગ્ય નથી. તેથી પાછું તેને ઊંચકીને દૂર ગયું હતું ત્યાંથી લાવ્યો અને બીજા દિવસે યોગ્ય આહાર, વિટામીન તથા કેલ્શીયમ ચાલુ રાખ્યા. એક વખત રસ્તામાં મરેલી ખિસકોલી મળી તે આપી તો તુરત પગના પંજાથી પકડીને બે પાંખો પહોળી કરીને ખૂણામાં બેસી ગયું. ધીરે ધીરે મૂળ શક્તિ અને કુદરતી વર્તણૂક, જેમ કે મારા હાથને પગને પંજો મારવો, ચાંચ પહોળી કરીને મારવી વગેરે આવી ગઈ હતી. તા. ૧૮મી ઓક્ટો. મારા મિત્રે, તેની ખળીમાં (તમાકુના 'ગોડાઉન'માં)નાગ નીકળ્યો તે જણાવ્યું તેથી સાપમાર ગરૂડને ત્યાં લઈ ગયો અને તેની નજીક છોડ્યું કે જેથી ખબર પડે કે આ ગરૂડ શિકાર કરી શકશે કે નહિ. ગરૂડે જેવો નાગને જોયો કે પકડીને મોઢા ઉપર ચાંચ એવી મારી કે તરત નાગ મરી ગયો. થોડું તેમાંથી ખાધા બાદ તે પાઈપ ઉપર બેઠું અને પાણી ખેતરમાં વાળ્યું હતું ત્યાં ઊડીને જઈને પાણી પીધું. પછી ત્યાંથી ઊડીને દૂર ઘરના છાપરે જઈને બેઠું. ત્યાંથી ૫-૭ મિનિટ પછી ઊડ્યું તે ઘણે દૂર સુધી ગયું. અમને સંતોષ હતો કે હવે તેને વગડામાં રહેવામાં વાંધો નહીં આવે. આ અભિયાનમાં મને મારા પરિવારે અને સુરેશ વાઘેલાએ ખૂબ જ મદદ કરી.

હું બેસતા વર્ષના દિવસે ઘરે હતો નહિ, પરંતુ સુશીલાબા અને સુમનનું કહેવું હતું કે સાપમાર ગરૂડ, જે મેં રાખ્યો હતો તે અહીં આવ્યો હતો! ખબર નહીં, પોતે હેમખેમ છે, તેવું બતાવવા તો કદાચ નહીં આવ્યો હોય!

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આગાદ ચોક, ધર્મજ ૩૮૪૩૦

જામનગર અને આસપાસ

૨૧ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૫: આજ રોજ રણજીતસાગર

ડેમની મુલાકાત લેવા જતી વખતે ઉપલી પાળ પર ૮ તેતરના ટોળાએ અમારું સ્વાગત કર્યું અને ઘણા અંતર સુધી અમારી આગળ આગળ દોડ્યા. રણજીતસાગર પાસેની નદીમાં શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) માટે કમળના પાનની ઉપસ્થિતિને લીધે સુંદર રહેઠાણ બને છે. ત્યાં ૬ જલમાંજર જોવા મળ્યાં. હજુ માળો હોય એવું લાગ્યું નહીં. ૩ કબૂત બગલા (Grey Heron) જોયા. બાવળના વૃક્ષ ઉપર સુગરી (Baya Weaver)ના ૭ માળા જોવા મળ્યાં. ૩ તારપૂંછ તારોડિયા (Wiretailed Swallow) તથા ૮ તારોડિયા (Redrumped Swallow) જોવા મળ્યાં. ત્યાંથી અમે નાથુના તળાવની મુલાકાત લીધી. ત્યાં નાની ડૂબકીનો એક માળો જોવા મળ્યો જેમાં ઈંડાં હોય એવું લાગ્યું. સાથે હતા મેહુલ ડોડિયા, અશ્વિન ત્રિવેદી, ઉપેન થાનકી તથા એમ. એસ. ભોય.

તા. ૫-૯-૦૫ : આજ રોજ લાખોટા તળાવની મુલાકાત લેતાં મોટા કાજિયા (Large Cormorant)ના ૨૨ માળા નજરે પડ્યા, જે દર વખતની જેમ 'દેરાણી જેઠાણી' તરીકે ઓળખાતી તળાવની વચ્ચે રહેલ ઈમારત પર કરેલ હતા. ૨૦ ટીલિયાળી બતક(Spotbill Duck), ૫ મોટા ધોળા બગલા (Large Egret) તથા ૨ કબૂત બગલાની હાજરી નોંધી.

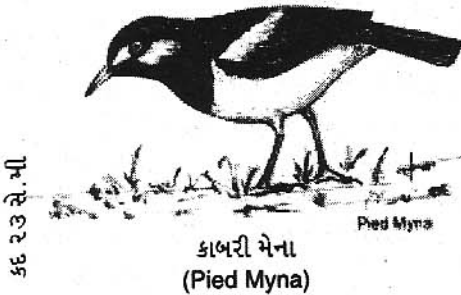
ત્યાર બાદ, ખીજડિયા પક્ષીઅભયારણ્યની મુલાકાત લીધી. ત્યાં ૬૦ જેટલી નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal), બે નાની ડૂબકી (Little Grebe), ૭ સર્પગ્રીવ (Darter), ૧૧ પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), ૧ કાળીડોંક ઢોંક (Blacknecked Stork), ૪ ચમચા (Spoonbill) નજરે પડ્યાં. (ધુંવાવ બાજુથી). બીજા 'વોચ ટાવર' પરથી ચડી બેટકી પરની માળાવસાહત જોતાં મોટા ભાગના કાજિયાના માળા નજરે પડ્યા (ચોક્કસ ક્યા છે, તે ઓળખી ન શકાય). થોડા ચમચાના માળા પણ નજરે પડ્યા. જાંબુડા 'વોચ ટાવર' બાજુ જઈ શકાયું નહીં. સાથે હતા શ્રી ચંદ્રેશભાઈ.

તા. ૨૫-૯-૦૫ : આજ રોજ જયપાલસિંહ જાડેજા તથા અશ્વિન ત્રિવેદી સાથે ખીજડિયા પક્ષીઅભયારણ્યની મુલાકાત લીધી. સૌ પ્રથમ જાંબુડા 'વોચ ટાવર' બાજુ જવાનું નક્કી કર્યું કારણ કે, સૂર્યપ્રકાશ વધી જતા એ બાજુ પક્ષી ઓળખવામાં અને માણવામાં મુશ્કેલી પડે છે. ખરેખર શ્રેષ્ઠ સમય બપોર પછી કહેવાય. થોડે આગળ જતાં ડાબી બાજુ આવેલા ચેર (mangroves)ની વચ્ચે એક નાનું ખાબોચિયું

ભરેલું હતું અને અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે એ નાના ખાબોચિયામાં મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe)નો નર સંપૂર્ણ પ્રજનન પોષાકમાં દમામભેર ફરતો હતો. અમારા આનંદની સીમા ન હતી! મન ભરીને લગભગ ૧૫ મિનટ સુધી તેને માણ્યા પછી આગળ જતાં ભગતડાના ૬ માળા જોવા મળ્યા. ૪ બચ્ચાં સાથે ભગતડા (Coot)નો એક પરિવાર પણ જોવા મળ્યો. ૨૦-૨૨ જેટલા ગયણા (Shoveller), ૭ ચમચા જેમાં ૫ અપુષ્પ (ચમચા હવે જાંબુડા બાજુ માળા કરે છે), નાનો કલકલિયો (Common Kingfisher) - ૧, સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher)- ૧, ઘંટીટાંકણો (Hoopoe)-૧, ૧૫૦ જેટલા નાના કાજિયા (Little Cormorant)તથા આગળ વધતા મોટી ચોટીલી ડૂબકી(Great Crested Grebe)નો એક નર તથા બે માદા જોવા મળ્યાં. ૪ નાની ડૂબકી, ૬ પીળીચાંચ ઢોંક, ૪ સફેદ વાબગલી (Gullbilled Tern) અને ૧ નાની વાબગલી (Little Tern) જોવા મળી.

ધુંવાવ બાજુ ૩ સર્પગ્રીવ, ૮ પીળીચાંચ ઢોંક, ૪ રણબુલબુલ (Whitecheeked Bulbul), (તેનાં બે બચ્ચાં સાથે) જોયા. હજુ સુધી શ્વેતપાંખ જલમાંજાર (Pheasant-ailed Jacana) નજરે પડેલ નથી તેની થોડી નવાઈ લાગી. કેમ કે, દર વરસે તેઓ નિયમિત માળા કરે છે.

૮-૧૦-૦૫ના રોજ મેં અને શ્રી જયપાલસિંહ જાડેજાએ ગાંધીનગર રેલવે સ્ટેશન (જામનગરનું)ની પાછળના વિસ્તારની મુલાકાત લીધી. પોતાના આગમનની

કદ ૨૩ સે.મી

છડી પોકારતા લગભગ ૫૦૦ ગયણા(Shoveller), ૩૫૦ જેટલી ઊલટી ચાંચ (Avocet), ૫૫ મોટાં હંજ (Greater Flamingo), ૪ દરિયાઈ કીચડિયા (Sanderling), ૧૪ કાળાપગ કીચડિયા (Little Stint), ૧-માછલી ખાતો નડી બગલો (Purple Heron), ૨-કબૂત બગલા (Grey

Heron), ૧- સર્પગ્રીવ (Darter), ૫૦ જેટલા ગજપાઉ (Blackwinged Stilt), ૧ - લુહાર (Gadwall) , ૯ - પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), ૪ - કુંજ (Common Crane), ૪- ધોળી વાબગલી (Gullbilled Tern), ૪૦ જેટલી કાબર (Common Myna), વગેરે પક્ષીઓ જોયા.

કમલ ભટ્ટ

દયારામ લાયબ્રેરી સામે, રણજીત રોડ, જામનગર-૨

દાહોદમાં “પાઈડ મેના”નું પ્રજનન

ગુજરાતમાં કાબરી મેના (Pied Myna) ક્વચિત્

જ શિયાળુ મુલાકાતે આવે છે. કદાચ શિયાળા પછી પણ ક્યાંક જોવાયાની નોંધ હશે. આ વર્ષે જૂન માસમાં દાહોદ શહેરની અંદર, ગંજ વિસ્તારમાં ૩ જગ્યાએ બધી મળી ૧૪ કાબરી મેના નોંધાઈ. નવાઈની વાત તો એ છે કે ૨ જગ્યાએ તેણે માળા કર્યા હતા. સૌ પ્રથમ વ્હોરા કબ્રસ્તાન પાસે સૈફી કોલોનીના પાછળના ભાગમાં ૬ કાબરી મેના જુઝર બોરીવાલા તથા અકીલ ખરોદાવાલાએ જોઈ. (તા.૨૨-૬-૦૫). ત્યાર બાદ, ફખરી સોસાયટીના રસ્તાના વળાંક પાસેના વીજળીના થાંભલા ઉપર તેનો માળો દેખાયો. અહીં કુલ ૪ કાબરી મેના હતી. તે પૈકી ૨ કાબર દૂર તાર ઉપર વારંવાર બેસી ઊડી જતી હતી, જ્યારે ૧ કાબર વીજળીના થાંભલા ઉપરના માળામાં હતી. બીજી કાબર માળામાં કાંઈક ખોરાક લાવતી હતી. થોડી થોડી વારે આ બધી કાબરો નજીકના તળાવની વનસ્પતિમાંથી કાંઈક ખોરાક ઉપાડી લાવતી અથવા ત્યાં ફરતી દેખાતી હતી (તા. ૨૬-૬-૦૫). જ્યારે બાકીની ૪ કાબર બીજા એક નાના તળાવ (નહેરૂ પાર્ક સોસાયટી)ને કિનારે ઊગેલા કણજના ઝાડ ઉપર દેખાઈ હતી. તા. ૨૬-૬-૦૫ના રોજ અમે મંડળના ૭ સભ્યો આ ત્રણે જગ્યાઓ ફરીથી જોઈ વળ્યા. ત્રણે જગ્યાએ કાબરી મેના હતી અને કણજના ઝાડ ઉપર તેઓ માળો બનાવતી હતી.

આજ રોજ ભાઈ જૂઝર બોરીવાલાને ફોન કરતાં તેણે જણાવ્યું કે જુલાઈની ૧૭-૧૮ તારીખ સુધી કાબરી મેના વીજળીના થાંભલા ઉપરના માળામાં હતી. ત્રણ બચ્ચાં આ દિવસો સુધી હતાં અને તેઓને વાલી દ્વારા ખોરાક પણ ખવડાવતાં નોંધાયું હતું. કણજના ઝાડ ઉપરના માળામાં જોવાય તેમ ન હતું. તે માળો ખૂબ ઊંચે હતો, પણ ત્યાં બચ્ચાં હશે જ કારણ કે ખોરાક લઈ જતી મેના દેખાતી હતી. તેની નીચે-કાળિયા કોશી (Black Drongo)નો માળો હતો. જુલાઈ પછી તે ક્યાંય જોવા મળી નથી.

અજય દેસાઈ

૨૪, વૃંદાવન સોસાયટી, શેઠશ્રી ગીરધરદાસ માર્ગ, દાહોદ ૩૮૮૧૫૧

જામવાળા બથેશ્વર (ગીર) પક્ષીદર્શન

તા. ૩૧ ડિસેમ્બર તથા ૧-૨ જાન્યુઆરી ૨૦૦૬ના રોજ 'સ્કાય ફોરેસ્ટ યુથ ક્લબ', કેશોદ દ્વારા જામવાળા બથેશ્વર નેચર એજ્યુકેશન કેમ્પ યોજાયેલ, જેમાં 'ટ્રેક' દરમિયાન શિંગવડો નદીના કાંઠે તથા જંગલમાં ઘણાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યા જેમાં નોંધનીય નીચે મુજબ છે.

ચોટલિયો સાપમાર (Crested Serpent Eagle) - ૧, શ્યામશિર પીળક (Blackheaded Golden Oriole) - ૧, પરદેશી રુમ્મસ (Steppe Eagle) - ૨, તૂઈ (Bloussomheaded Parakeet) - ૧, ખેરખટ્ટા (Indian Treepie) - ૩ થી ૪, નાનો રાજાલાલ (Small Minivet) - ૧, શોભિગી (Common Iora) - ૧, અધરંગ (Tickell's Blue Flycatcher) - ૧, દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) - ૧, ટપકીલી નાયણ (Whitespotted Fantail) - ૧, મત્સ્યભોજ (Osprey) - ૧, તપખીરી સંતાકૂકડી (Brown Crane) - ૧.

રેવતુભા રાયજાદા - કેશોદ,
કલ્પેશ રાવલ - સાસણ, જિતુ પુરોહિત - કેશોદ,
ધૈવત હાથી - રાજકોટ

નવસારી નજીક રાતી સંતાકૂકડી

તા. ૧૧-૦૨-૦૬ના રોજ હું અને અશોક પટેલ

મુંબઈથી આવેલાં પક્ષીપ્રેમી મહેમાનોને લઈને નવસારી જિલ્લાના ગણદેવી નજીકના ધકવાડા ગામના તળાવે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે સવારે ૭-૦૦ વાગ્યે નીકળ્યા.

ધકવાડામાં પક્ષીનિરીક્ષણ દરમિયાન એક અજાણ્યા ભાઈએ આવીને નજીકના કેસવી ગામના તળાવનાં ખૂબ મોટા કદનાં ત્રણ પક્ષીઓ હોવાની વાત કરી. સારસ જ હોય, પરંતુ ચોકસાઈ કરવા અમે કેસલી ગામના તળાવે ગયાં. ત્યાં મોટાં પક્ષી તો ન મળ્યાં, પરંતુ તળાવની અંદર કિનારા બાજુ ઉગેલ ચિયા પાસે છીછરા પાણીમાં એક નવું પક્ષી દેખાયું. રાતા પગ, રાતી આંખ, માથા સમેત છાતીનો ભાગ ભગવો (chestnut), પીઠનો ભાગ લશ્કરી લીલો, પૂંછડીનો નીચેનો ભાગ સફેદ - કાળી, આડી લીટીઓવાળો. આ જોઈને હું એકદમ ઉત્તેજિત થઈ ગયો. આ કોઈ નવું પક્ષી છે ? મેં અશોકને બતાવ્યું. અશોકે પુસ્તક ખોલી જોયું તો, અમારી નવાઈ વચ્ચે એ રાતી સંતાકૂકડી (Ruddy-breasted Crane, *Porzana fusca*) ને મળતું આવતું હતું. ત્યાર બાદ, અશોકે છુપાઈને, નજીક જઈ કેટલાક ફોટોગ્રાફ લીધા (આ સાથે ફોટોગ્રાફ સામેલ છે). અમે લગભગ ચાલીસેક મિનિટ સુધી એનું નિરીક્ષણ કર્યું. આટલો લાંબો સમય આવું પક્ષી ભાગ્યશાળીને જ જોવાનું મળે! આવા દુર્લભ પક્ષીનો 'ફોટોગ્રાફ' લઈ શકવાનો આનંદ અનેરો હતો !!

રાજુ દેસાઈ, અશોક પટેલ

૩૭, પ્રતીક્ષા સોસાયટી, વિદ્યાકુંજ સામે, નવસારી.
૨૫, રાણા સોસાયટી, છાપરા રોડ, નવસારી.

ગીધ પર જાપતો

વાવ (જિ. બનાસકાંઠા) પાસે ગીધનો સમૂહ

તારીખ ૧૫ જાન્યુઆરી ૦૬ના રોજ હેમચંદ્રાચાર્ય યુનિવર્સિટી, પાટણના પ્રા. ડો. નિશિથ ધારૈયા, પ્રા. ડો. સંજય દવે, રાજેશ ચૌધરી તથા નિકુંજ ગજેરા સાથે વાવ (બનાસકાંઠા)થી રાસેણા જતા રસ્તા ઉપર બપોરના બેથી અઢી વાગ્યાના ગાળામાં કપાસિયા ગામ પાસે આવતાં, દશેક ગીધ ઊડતાં જોવામાં આવ્યાં. આ ગીધ જ્યાંથી ઊડતાં હતાં ત્યાં તપાસ કરતા વાવ, શ્વેતાંબર જૈન સંસ્થા દ્વારા

સંચાલિત પાંજરાપોળની આસપાસ ૩૫ જેટલાં સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture), સાતેક

જેટલાં ગિરનારી ગીધ (Indian Longbilled Vulture) અને દશેક જેટલાં ખેરા (Scavenger Vulture) જોવામાં આવ્યાં. આટલાં ગીધ તો અમોને ત્યાં ઊડતાં જ જોવા મળેલાં. પૂછપરછ કરતાં જાણવા મળ્યું કે, આ પાંજરાપોળના કોઈ

ઢોર મરે તો તેના શબ ત્યાં બાજુમાં જ આવેલા વંડામાં નાખવામાં આવે છે. ત્યાં બીજાં ઘણાં વધુ ગીધ હોવાની તમામ શક્યતાઓ રહેલી છે. પાંજરાપોળની બાજુમાં જ એક નાનું એવું તળાવ આવેલું છે, જેની પાળ ઉપર ગીધનાં ઘણાં બધાં પગલાં જોવા મળ્યાં. અમો ત્યાં હતા ત્યારે જ એક ખેરો આવીને આ પાળ ઉપર બેઠો. આમ પાંજરાપોળનાં મરેલાં ઢોરનો ખોરાક લીધા પછી તમામ ગીધ આ તળાવમાં નાહીને સાફ થતા હશે અને પાણી પીતાં હશે, તેમ જણાય છે. આ જગ્યાની વખતોવખત મુલાકાત લઈ, ત્યાં આવતાં ગીધોની ચોક્કસ સંખ્યા અને તેઓ ક્યાં રહે છે અને ક્યાં માળા બનાવે છે, તેનું ઊંડાણપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

ગામ-શહેરની આજુબાજુમાં મરેલાં ઢોર ખાવામાં ફૂતરાંની હેરાનગતિ અને હરીફાઈના કારણે ખોરાક માટે ગીધ, સલામત એવી પાંજરાપોળની આજુબાજુમાં કેન્દ્રિત થઈ રહ્યાં હોવાનું માની શકાય. આ સંજોગોમાં ગુજરાતની પાંજરાપોળોની અને ખાસ કરીને જેની આજુબાજુ પાણીની સગવડ હોય તેવી પાંજરાપોળોની વિગતો મેળવી આજુબાજુમાં વસતાં પક્ષીપ્રેમીઓ મારફત તમામની મુલાકાત લઈ, ત્યાં ગીધ બાબતે તપાસ કરવામાં આવ્યેથી ચોક્કસ ફળદાયી પરિણામ આવશે તેમ મને વિશ્વાસ છે.

મહુવાનાં ગીધ પર ભેદી મોતનો પડછાયો

સૌરાષ્ટ્રમાં એક જગ્યાએ જોવા મળતાં ગીધના સંદર્ભમાં જોવામાં આવે તો પ્રથમ સ્થાને કદાચ ભાવનગર જિલ્લાનું મહુવા આવે. પણ નજીકના ભવિષ્યમાં મહુવાનો આ પ્રથમ ક્રમ જાળવવાનું તો એક બાજુ ત્યાં ગીધ જોવાં પણ અઘરાં થઈ પડે તેવા સંજોગો આકાર લઈ રહ્યા છે. અહીં જોવા મળતાં ૧૦-૧૨ ગિરનારી ગીધ પૈકીનું એક અગાઉ અને બે તાજેતરમાં (જાન્યુઆરી ૦૬)માં મરી જતાં હવે સાતેક ગિરનારી ગીધ જોવા મળે છે અને જાન્યુઆરી ૦૫થી આજ સુધીમાં ૮૦ જેટલાં સફેદપીઠ ગીધ મૃત્યુ પામ્યા છે. ચારેક કિસ્સામાં સ્થાનિક પશુ દવાખાનામાં કરાયેલ પ્રાથમિક ‘પોસ્ટ મોર્ટમ’માં આ ગીધ ઝેરની અસરથી મરણ પામ્યાનું તારણ કાઢવામાં આવેલ છે, પણ આ ‘પોસ્ટ મોર્ટમ’ આધારભૂત નથી અને મરેલાં ગીધનાં તમામ અવયવોની તપાસ કરાયેલ નથી. મરેલાં ગીધ પૈકીનાં બેથી ત્રણનાં શબ જુનાગઢ, બે શબ ‘ગીર ફાઉન્ડેશન’, ગાંધીનગર, એક

આણંદ તથા એક પિંજોર ખાતે પરિક્ષણ અર્થે મોકલાયાં છે, પરંતુ મહુવાનાં આ બદનસીબ ગીધરાજો કયા કારણથી ટપોટપ મરી રહ્યાં છે તે હજી સુધી જાણી શકાયું નથી. અમુકના મત મુજબ ‘ડાઈક્લોફેનેક’ની અસરના કારણે કીડની ખરાબ થવાથી તો અમુકના મતે ન્યુમોનીયા થવાના કારણે આ ગીધ મરી રહ્યાં છે. મહુવાનાં ગીધના મોટી સંખ્યામાં થતા ભેદી મોતની ખૂબ જ ગંભીર બાબત અંગે જંગલખાતા દ્વારા કે ગીધ ઉપર કામ કરતી બીનસરકારી સંસ્થાઓ દ્વારા ઊંડાણપૂર્વક અને વૈજ્ઞાનિક ઢબે તપાસ થાય તે જરૂરી છે.

‘ફ્લેર્મીગો નેચર ક્લબ’, મહુવાના ચિરાગ કોટડિયા, ભાવેશ બાલધિયા, સંદિપ વાઘેલા અને હકાભાઈ દ્વારા મૃત ગીધના દરેક કિસ્સાની ખાત્રી કરીને કરાયેલ વિગતવાર નોંધ નીચે પ્રમાણે છે.

માસ અને વર્ષ	મરણ થયેલાં ગીધની સંખ્યા		કુલ
	સફેદપીઠ ગીધ પુષ્ક	ગિરનારી ગીધ બચ્યાં પુષ્ક	
ઓગસ્ટ ૦૪	૦૧		૦૧
જાન્યુઆરી ૦૫	૦૭		૦૭
ફેબ્રુઆરી ૦૫	૦૭	૦૧	૦૮
માર્ચ ૦૫	૦૨		૦૨
એપ્રિલ ૦૫	૦૨		૦૨
મે ૦૫	૩૦	૦૨	૩૩
જૂન ૦૫	૧૪	૦૩	૧૭
જુલાઈ ૦૫		૦૧	૦૧
ઓગસ્ટ ૦૫	૦૧		૦૧
ઓક્ટોબર ૦૫	૦૩		૦૩
નવેમ્બર ૦૫	૦૨		૦૨
ડિસેમ્બર ૦૫	૦૩		૦૩
જાન્યુઆરી ૦૬		૦૨	૦૨
કુલ	૭૨	૦૭	૮૨

જયદેવ ધાધલ

પ્લોટ નં. ૦૮, વૃન્દાવન સોસાયટી, કોલેજ રોડ, પાટણ-૩૮૪૨૬૫

રતનમહાલમાં ગીધની નોંધ

તા. ૪-૧૧-૦૫ના રોજ સવારે ૧૧-૧૨ની વચ્ચે અમે રતનમહાલ-કંજેટા ગામથી બે કિ.મી. દૂર મેંદરી ગામ

નજીક, “મોર કાકર” વિસ્તારમાં ઘડીયાવાડીયા ધોધ પાસે બે ગીધ જોયા. આ વિસ્તારમાં વધુ ગીધ હોવાની શક્યતા છે.

આ બે ગીધમાં ૧ ગીધ રાજગીધ હશે એવું મારું માનવું છે. બે-ત્રણ સેકન્ડ જ બાઈનોક્યુલરથી તેનું મોં જોઈ શકાયેલું અને તે ખૂબ દૂર ઝાડ ઉપર બેઠેલું હતું. આ મારું માનવું છે, ચોક્કસ નથી.

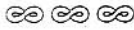
આ વિસ્તારમાં વધુ ગીધ હોઈ શકે છે. અમારી સાથે આવેલ બાળકોએ કહ્યું કે, “અમે ૨-૩ ગીધ તો જોઈએ જ છીએ.”

આ જંગલ વિસ્તાર છે. તે વિસ્તારના એક ભાઈએ ૫૦ થી વધુ ગીધ છે એમ કહ્યું, પરંતુ કદાચ આ સાચુ ન પણ હોય. આ સ્થળે અમે ૬ મિત્રો ઉપરાંત ૧૦ સ્થાનિક બાળકો હતાં.

આ ઉપરાંત રતનમહાલ “પીપરગોટા” ગામે સરકારી રેસ્ટ હાઉસ પાસે દૂધરાજની માદા જોઈ.

ભૂપેશ શાહ

ડી / ૮, ગવ. ઓ. કોલોની, હરણી, વારશિયા રોડ, વડોદરા

સુરેન્દ્રનગર પાસે ગીધ

વઢવાણ નજીક, તા ૧૨-૭-૦૫ના રોજ સવારે ૧૮ સફેદપીઠ ગીધ જોયા; પીપળના ઝાડ ઉપર બેઠેલાં-૯, ઊડતાં-૫ અને ૪ નીચે મરેલાં ભૂંડને ખાતાં હતાં. મારી સાથે શિવભદ્રભાઈ હતાં.

૨૩-૧૧-૦૫ના રોજ હું મારા ‘કેમીલી’ સાથે અમદાવાદ જતો હતો ત્યારે સવારે ૬-૪૫ વાગ્યે વઢવાણના બોડા તળાવ ઉપર ૧૫ સફેદપીઠ ગીધ જોયા હતાં. આ બધાં જુદાં જુદાં ત્રણ ઝાડ ઉપર બેઠેલાં હતાં. ત્યાં ૩ માળા પણ છે જેમાં ઈંડાં સેવતાં પક્ષીઓ જોયા.

તા. ૧૩-૧૪ ડિસે. ૦૫ના ગીરના પ્રવાસ દરમ્યાન રૂટ નં-૬ ઉપરથી જતાં પીળીપાટ વિસ્તાર ઉપર સફેદપીઠ ગીધ જોયા હતાં, જેમાંથી ૨ બેઠેલાં અને ૬ ઊડતાં હતાં. ૨ ખેરા પણ ઊડતાં હતાં.

ધોજેન્દ્ર એમ. શાહ

સુરેન્દ્રનગર

ગીધનું અવલોકન, કચ્છમાં

તા. ૨૪-૯-૦૫ના રોજ શ્રી જે.કે. તિવારી સાથે નીચેના સ્થળે સફેદપીઠ ગીધ જોયા.

પોલાડિયા તા. માંડવી ૨૦

ડુમરા, તા. અબડાસા ૦૧

તા. ૪-૧૧-૦૫ના રોજ શ્રી અશ્વિન પોમલ સાથે નીચેનાં સ્થળોએ ચાર જાતનાં ગીધ જોયેલા.

અનુ. નામ સ્થળ (સંખ્યા)

નંબર

૧. સફેદપીઠ ગીધ પોલાડિયા (૯)
કોઠારા તા. અબડાસા (૩૩)
સુથરી તા. અબડાસા (૧૩)
સુથરી ખાતે મકાન પર માળાની શરૂઆત.

જખૌ તા. અબડાસા (૦૮)

(૦૧) મૃતપક્ષી

(મકાન પર માળાની શરૂઆત)

મોટી મઉં તા. માંડવી (૦૮)

(અમુક પક્ષીઓ નાળીયેરીના

ઝાડ પર માળાની તૈયારીમાં)

પોલાડિયા (૦૧)

કોઠારા તા. અબડાસા (૦૧)

પાલારઘુના તા. નખત્રાણા

(૦૪)

(નદીની ભેખડ પર માળાની

શરૂઆત છે)

૩. પહાડી ગીધ પોલાડિયા તા. માંડવી (૦૫)

(Griffon Vulture) કોઠારા, તા. અબડાસા (૦૨)

૪. ખેરો પોલાડિયા, તા. માંડવી (૦૫)

શાંતિલાલ વડુ, ભુજ

તુલસીશ્યામથી દોઢી નેસના રસ્તે ચાર ગીધ જોયા. એક સફેદપીઠ ગીધ હતું. ત્રણ ન ઓળખાયા. સમય સવારનો હતો.

રાજદીપ ઝાલા, ધૈવત હાથી, રાજકોટ

સારસ વાંચ

તા. ૨૪-૭-૦૫ના રોજ લીંબડી જતા રસ્તામાં અંકેવાળિયાથી આગળ પાણીમાં બે સારસ જોયાં. મારી સાથે પ્રદ્યુમ્નસિંહ રાણા હતા.

યોગેન્દ્ર એમ. શાહ

નેચર એન્ડ વાઇલ્ડલાઇફ ફોટોગ્રાફર, સુરેન્દ્રનગર

તા. ૧૩-૨-૦૬ના રોજ ચોટીલા જતો હતો ત્યારે ડોળિયા બાઉન્ડ્રી નજીકનાં ખેતરોમાં સારસની ૧ જોડ જોવા મળી.

અનિલ પટેલ

છાલેસરા, તા. કડી

તા. ૨૪-૨-૦૬ના રોજ સાંજે ઝઘડિયા (જિ. ભરૂચ) પાસેના નર્મદા કાંઠે (મઢી) સૂર્યાસ્તની ક્ષણો માણી રહ્યા હતા ત્યારે સામે કિનારેથી (શુકલતીર્થ) સારસનો અવાજ સંભળાયો.

તા. ૨૪-૩-૦૬ના રોજ એ જ જગ્યાએથી, એ જ સમયે તેને શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ નિષ્ફળ રહ્યો.

ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, અમદાવાદ

ચંડૂલો.. અનુ. પાના ૨ થી..

તો આ કળાને સમજનારા અને સરાહનારા યજમાનો રહ્યા છે. ચંડૂલ કુળની બધી જાતો ઉત્કૃષ્ટ કોટિના ગાયકો નથી, પણ ઘણાંખરાં મિષ્ટભાષી છે.

ચંડૂલો મુખ્યત્વે કણભોજી હોવાથી પાળવા સહેલા છે. વળી તેમના માટે મોટાં પાંજરાની જરૂર નથી પડતી. એકાદ ફૂટ સમયોરસ તળિયું અને આઠેક આંગળ ઊંચું તાર કે વાંસની પાતળી સળીઓથી બનાવેલ પિરામિડ આકારનું પાંજરું તેને પૂરતું થઈ પડે. પાંજરાની તળિયાની સળીઓ કે તાર પંખીના પગના તળિયાને વાગે નહીં તે માટે મુલાયમ કંતાન કે મીણિયા કાપડનો કટકો મૂકી તેના ઉપર સુંવાળી ધૂળ પાથરવામાં આવે છે. પાંજરાના એક ખૂણે નાનાં કોડિયામાં ચણ માટે કાંગ, બંટી કે ચીણો અને બીજા ખૂણે કોડિયામાં પાણી રાખી ફરતે સફેદ કપડું વીંટાળી દેવાય છે. આમ કરવાથી ચંડૂલ દિવસ તેમજ રાતના પણ ગાન કરે. સારી માવજત હોય તો ચંડૂલો ૧૫-૨૦ વરસ જીવે. ચંડૂલોને કેળવવા તે એક અઘરી અને મહેનત માગી લે તેવી કળા હતી. અત્યારની દોડધામભરી જિંદગીમાંથી એટલો સમય કાઢી ચંડૂલોને કેળવનાર આજે નથી રહ્યા, આથી ચંડૂલોને કેળવવાની કળા લુપ્ત થઈ ગઈ છે. કુદરતમાં મુક્ત રીતે વિહરતાં અને સાહજિક રીતે ગાતાં ચંડૂલોને સાંભળવા વનવગડામાં, ઘાસના વીડમાં તથા સમુદ્ર કિનારાના ઘાસિયા પ્રદેશોમાં સવારસાંજ નીકળવું પડે. આમ સાંભળવાની મજા કાંઈક ઓર છે. અનુભવે જ તેની ખબર પડે.

ભારતીય ઉપખંડમાં ૨૨-૨૪ જાતનાં ચંડૂલો જોવાં મળે છે. આમાંથી થોડાં શિયાળામાં પરદેશથી આવનારા એટલે યાયાવર (migratory) છે, પણ મોટા ભાગનાં

અહીંના વતની છે. ગુજરાતમાં ૧૪ જાતો નોંધાઈ છે.

કોયલ, બપૈયા, ચાતક, પીળક, શોભિગી, દૈયડ જેવાં ઘણાંખરાં ગાયક પંખીઓ તેમની પ્રજનન ઋતુમાં ગાય. તે પૂરી થયે મૂંગાં થઈ જાય. પણ ચંડૂલો આમાં અપવાદ. પ્રજનન ઋતુ પૂરી થયે પણ તેમની ગાનપ્રવૃત્તિ વધતી ઓછી ચાલ્યા કરે.

અંગ્રેજી ભાષામાં પંખીઓ ઉપર કેટલાંય મનભાવન કાવ્યો છે. દા.ત. વર્ડ્ઝવર્થનું "To the Cuckoo", કીટ્સનું "Ode to Nightingale", શેલીનું "To a Skylark". વર્ડ્ઝવર્થનું આ કાવ્ય કકુના પિત્રાઈ જેવા આપણા બપૈયા (Common Hawk - Cuckoo) ને આભાદ લાગુ પડે તેવું છે. તેની થોડી પંક્તિઓ ટાંકવાનો મોહ છૂટતો નથી.

O blithe new-comer! I have heard
I hear thee and rejoice;
O Cuckoo! shall I call the bird,
Or but a wandering voice?

.....

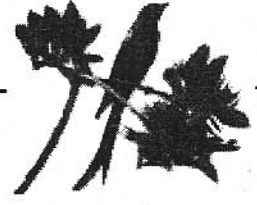
To seek thee did I often rove
Through woods and on the green;
And thou wert still a hope, a love
Still longed for, never seen.

(ભૂલસુધાર : ગયા અંકમાં મારા લેખમાં, ટીલિયાળી બતક વૃક્ષોની બખોલમાં માળા કરે છે તેમ મેં લખેલ પણ ખરેખર તેમ નથી. આ શરતચૂક બદલ દિલગીર છું, અને ક્ષમાપ્રાર્થી છું. - લાલસિંહ)

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ., 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ,

જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

☒ મધ્ય પ્રદેશમાં ઘણાં જ ગીધ છે!

મારાં શ્રીમતીજી મધ્ય પ્રદેશની મુલાકાતે ગયેલા અને એમનું કહેવું છે કે, ત્યાં ઘણાં જ ગીધ છે. આ આનંદની ખબર છે. આપણા અંકોમાં આપણે ગીધની વસ્તી ઘટતી જવાની ચિંતા કરીએ છીએ ત્યારે આ સમાચાર આશાસ્પદ છે. આશા રાખું છું કે તમને ઉપયોગી થશે.

શરદ દેસાઈ

એ/૧૯, જયેન્દ્ર ભુવન, આરબીએસકે બોલે રોડ, ડો.એ.ડી.સીલ્વા
હાઈસ્કૂલ સામે, દાદર (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૪૦૦૦૨૮

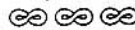
☒ Dying Wetland

I Devinder Kumar, a Tr. and sec. of 'Maharaja Surajmal Bal Science Club' is organising a picture exhibition on "we and our North Indian birds" in which 200 pictures of different species of birds (in water colour) are displayed, from time to time in different schools to inform the students about the birds, particularly, the birds which are endangered. I had organized this type of picture -exhibition in nearly about 100 schools of Teh. R.S.Pura, In Teh. R.S.Pura. there is a wetland named 'Gharana' at Indo-Pak border. At this wetland thousands of migratory birds from different countries come and stay for 2-3 months every year. Main problem with this wetland is that this wetland is vanishing day by day, as locals are trying to convert this wetland in to their agriculture land. No care is being taken to protect it. This is a great danger to migratory species of birds.

One thing more which I have noticed that with the use of mobile phones, there is a great danger to House Sparrows. The House Sparrows are being hurt by radiations emitted by mobile phones. Kindly help me to fight against it.

Devinder Kumar (Tr)(Sec)

Maharaja Surajmal Bal Science Club, Rangpur
Maulinina, R.S.Pura, Jammu 181102

☒ પક્ષીનિરીક્ષણ કેવી રીતે કરશો?

મેં આ પહેલાના એક લેખમાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટેનાં જરૂરી સાધનો જેવાં કે નોટબુક, પેન, દૂરબીન ઈત્યાદિ વિષે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. આ વખતે પંખી જોવા જતી વેળાએ

પહેરવાનાં વસ્ત્રો બાબત લખું છું. સામાન્ય રીતે મોટા ભાગનાં પંખીઓ ઘણાં જ સતર્ક અને ચંચળ હોય છે. તેમાં પણ મનુષ્યનો તેમને અત્યંત ડર લાગે છે. તેથી તેમની સમીપ જતી વખતે ચળકતા અથવા સફેદ યા દૂરથી નજરે ચડે તેવાં લાલ, પીળા વગેરે કપડાં પહેરવાનું ટાળવું જોઈએ. ઘાસ, જમીન કે ઝાડીના રંગો સાથે ભળે તેવા આછા યા ઘેરા લીલા, ભૂરા, રાખોડી કે ખાખી વસ્ત્રો પહેરવા જોઈએ. કોઈ રસપ્રદ (અથવા ભલે સામાન્ય) હોય તેવાં પંખી નજરે ચડે ત્યારે સીધા તેની સમીપ દોડી જવું ન જોઈએ. એકબીજા સાથે જોરજોરથી વાતો કરવા કરતાં ધીમા સ્વરે બોલવું ઉચિત છે. પંખીઓની નજદીક જતી વેળાએ કોઈ ઝાડી, ઝાંખરા વગેરેની આડશ લઈને ધીરે ધીરે યા હળવેકથી ચાલવું પણ આવશ્યક છે. આ બાબતોનો પૂરો ખ્યાલ રાખવામાં આવે તો જે જોવું હોય તેની સહેલાઈથી નજીક જઈ શકાય, તેવો મારો અનુભવ છે. તેમનું નિરીક્ષણ કરતાં જેમ બને તેમ સ્થિર રહેવું. હાથ ઊંચાનીચા ન કરવા કે તેમની તરફ સીધી આંગળી ચીંધવા માટે હાથ ન લંબાવવો. તેમ કરવાથી ડરના માર્યા તે પંખી કે પંખીઓ ઊડી જાય અથવા દૂર દોડી જાય છે. આટલી બાબતોનો જોનારી વ્યક્તિ ખ્યાલ રાખે તો પક્ષીજગતના અભ્યાસમાં સારી એવી સફળતા મળી શકે, સાથે અનેરો આનંદ માણી શકે.

પહેલાં હું એ વાત લખી ગયો છું કે, અગાઉ નવા પંખી યા વિરલ પંખીઓને મારી તેમના નમૂના (specimen) લેવામાં આવતા. હાલ બધા નિરીક્ષકો માટે તે શક્ય પણ નથી. માટે જ સાથે નોટબુક અને પેન રાખવા જરૂરી છે. તે જ વખતે જોયેલા પક્ષીની આદત, પાંખોનાં રંગરૂપ વગેરેની નોંધ કરી શકાય. યાદ રાખી, પાછા ઘેર આવી તેની ઓળખ થઈ શકતી નથી અને તેમ કરવું પણ ન જોઈએ. આજકાલ એટલા બધાં સારાં ચિત્રોવાળાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા છે કે તે જોઈ આપણે મુંઝવણમાં મૂકાઈ જઈએ અથવા તો કોઈ કલ્પનિક ઓળખ કરી લઈએ. નમૂના મેળવવાના બદલે જેની પાસે કેમેરા હોય તે ફોટા પણ લઈ શકે જેથી એની સાબિતી હાથવગી થાય.

મારા મંતવ્યનો પુરાવો થોડા સમય પર મને આપણા અંગ્રેજી સામયિક 'ફ્લેમિંગો'માં વાંચવા મળ્યો. એક વ્યક્તિએ કચ્છના મોટા રણમાં એક અતિ રસપ્રદ પક્ષી જોયું. તે વેળાએ તેઓ જે કામમાં વ્યસ્ત હતા તેને લીધે જીપને

થોડી વાર પણ થોભાવી ન શક્યા, તેમ તેમની સાથે કેમેરા પણ ન હતો, તેથી ફોટો પાડવાનો સવાલ જ ન હતો! પાછા તેમના કેમ્પમાં આવ્યા ત્યારે તેમણે ઝિમેટની ચોપડીમાંથી ચિત્રો જોઈ તે પક્ષીને ઓળખી લીધું. પરંતુ તેમણે જોતી વખતે બીજી વિગતો જેવી કે, તે પક્ષી બેઠું હતું કે ઊડતું હતું,

તેના રંગરૂપ વિગેરે વિષે નોંધી તેમની નોંધમાં ઉલ્લેખ કરવો જોઈતો હતો. પંખીઓની અશક્ય મનાતી અવરજવર અમુક વખતે શક્ય સાબિત થઈ શકે છે.

મ.કુ.હિમતસિંહજી

જ્યુબિલિ ગ્રાઉન્ડ, ભુજ ૩૭૦૦૦૧

✉ **પ્રતિભાવ : શું નથી દેખાતું તેની પણ નોંધ મોકલો**

શું નથી દેખાતું એ લખતાં આંખો અને મન બન્ને ભરાઈ આવે છે. આ કહેવાતા વિકાસ, ઉદ્યોગીકરણ, સીમેન્ટના હજીરાઓ ઊભા થતાં મારા વ્યાલાં પંખીઓનું નિકંદન નીકળી ગયું છે. એનાથી મને ખૂબ જ વ્યથા થાય છે.

દર વરસે શિયાળાની શરૂઆતમાં, લગભગ નવેમ્બરની શરૂઆત થતાં જ મારા પ્રિય પંખી “વૈયાં”ની ફોજ મારે ત્યાં વહેલી સવારથી આવવા માંડે તે છેક સાડા દસ સુધી ભોજન આરોગે - પાણી પીએ અને મુક્ત મને કલબલાટ કરી મૂકે અને એ જ રીતે સાંજે પણ વૈયાં આવી જ જાય. જો કે, સવાર કરતાં પ્રમાણ ઓછું હોય. સાથોસાથ કાબર, બ્રાહ્મણી મેના, લેલાં વિગેરે પંખીઓ પણ હાજર થઈ જાય. આ ક્રમ માર્ચની શરૂઆત સુધી નિયમિત ચાલતો રહે. અને જાણે ‘મેરેજ બ્યુરો’ હોય તેમ પંખીઓ પોતાના જીવન સાથી અહિયા શોધી પણ લે! અંદાજે સવાર સાંજ મળીને ૪૦૦ થી ૫૦૦ પંખીઓ જરૂર મુલાકાત લઈ જાય અને તે પણ મુક્ત રીતે, નિર્ભય થઈને. પરંતુ અત્યંત વ્યથા સાથે જણાવવું પડે છે કે, નવે.૨૦૦૫થી આજ દિન સુધી એક વૈયું દેખાયું નથી. કાબર પણ દેખાણી નથી. માત્ર બ્રાહ્મણી મેના કોઈક જ વાર એકલ દોકલ આવી ચડે છે. લેલા પણ આવ્યાં નથી. પંખીઓ કદાચ આંતરમનનો ભાવ જાણીને જ આવતાં હોય તો મારો તેમના પ્રત્યેનો ભાવ એવો જ રહેવા છતાં એકાએક પંખીઓ કેમ આવતા બંધ થઈ ગયા, એ એક અત્યંત દુઃખદ અને ચિંતાનો વિષય છે.

વી.એચ. વૈદ્ય

૧૪, ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ સો., વિદ્યાનગર, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૨

ગૂંથણી

BCSG - રાજકોટ ચેપ્ટરના પ્રથમ કાર્યક્રમનો રિપોર્ટ

Bird Conservation Society, Gujarat - રાજકોટ ચેપ્ટરના પ્રથમ કાર્યક્રમના ભાગરૂપે ન્યારી-૧ ડેમ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણનો કાર્યક્રમ તા.૪-૯-૦૫ના રોજ યોજવામાં આવેલ. મુખ્ય આકર્ષણરૂપે ન્યારી-૧ ડેમ અને તેની નજીકના ચેકડેમમાં આવેલ માળાવસાહત (heronry) હતી.

સમગ્ર કાર્યક્રમ શ્રી લલકુમાર ખાતરના માર્ગદર્શન અને પ્રોત્સાહન હેઠળ યોજાયેલ.

વિદ્યાર્થીઓથી માંડીને ‘સિનિયર સિટિઝન્સ’ને શ્રી અશોકભાઈ મશરૂએ પક્ષીનિરીક્ષણ કરાવેલ.

ન્યારી-૧ બંધ આ વર્ષે પણ છલકાઈ ગયેલ હોઈ, પાણી વચ્ચે આવેલા ગાંડા ભાવળો સુકાઈ ગયા હતા (કદાચ વધારે પાણીના કારણે). છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોથી પંખીઓ ત્યાં માળા કરતા. આ વર્ષે તેઓએ કિનારા પાસે જ્યાં છીછરું

પાણી હતું, ત્યાંનાં ગાંડા બાવળો ઉપર પણ માળા કર્યા હતા. બન્ને માળાવસાહતોમાં નોંધાયેલ માળાની યાદી સાથે આપેલ છે.

ન્યારી-૧ ડેમમાં નોંધાયેલા માળા :

મોટા કાજિયા (Large Cormorant)	૫	ઈંડાં
સેવન		
નાના કાજિયા (Little Cormorant)	૮	"
ચમચા (Eurasian Spoonbill)	૧૦	"
નડી બગલો (Purple Heron)	૧	ઈંડાંસેવન
વચેટ કાજિયા (Indian Shag)	૨૫	"

ન્યારી-૧ ની બાજુમાં આવેલ ચેક ડેમ :

નાના કાજિયા (Little Cormorant)	૩૭	
ઈંડાંસેવન		
સફેદ કાંકણસાર (White Ibis)	૪	"
નાનો બગલો (Little Egret)	૨૭	કેટલાક માળામાં
બચ્યાં દેખાતાં	હતાં.	
ઢોર બગલો (Cattle Egret)	૧૧	ઈંડાંસેવન
કાણી બગલી (Pond Heron)	૧	"

ધેવત એસ.હાથી, રાજદીપ એન. ઝાલા, રાજન ડી.જદવ
"ધેવત", ૧/૧૦ એપ્રિલ સોસા. રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

બર્ડ કંઝર્વેશન સોસાયટી ઓફ ગુજરાત (BCSG)ની વાર્ષિક સાધારણ સભા

વર્ષ, ૨૦૦૬ની શરૂઆત ખરેખર યાદગાર રહી. તા. ૧-૧-૦૬ના રોજ 'બર્ડ કંઝર્વેશન સોસાયટી ઓફ ગુજરાત'ની સાધારણ સભા ગુજરાતના અગત્યના જલપ્લાવિત સ્થળ પરિએજ તળાવનાં કાંઠે યોજાઈ. સોસાયટીના ૮૦ જેટલાં સભ્યોએ ઉત્સાહ અને ઉમંગથી સમગ્ર કાર્યક્રમમાં હાજરી આપી. સવારે ૭ થી ૧૦ કલાકે સુધી સભ્યોએ ભેગાં મળી પક્ષીઓ નિહાળ્યા. ખાસ કરીને જેનો આ રહેણાંક વિસ્તાર ઓળખાય છે એવી સારસ બેલડી તેનાં બે બચ્યાં સાથે નજીક જ ખેતરમાં ટહેલતી હતી. સભાની શરૂઆતમાં ડૉ.બકુલ ત્રિવેદીએ સર્વેને આવકારી પક્ષી-સંરક્ષણના ઉમદા હેતુ માટે કૌટુંબિક ભાવના કેળવવા, વિકસાવવાની વાત કરી. લાલસિંહદાદાએ ખુશી વ્યક્ત કરતા જણાવ્યું કે, "મારો પરિવાર આટલો વિસ્તરશે તેની મને કલ્પના પણ ન હતી. તેમાં 'વિહંગ' અને B.C.S.G.નો ફાળો મોટો છે! લવકુમાર સાહેબે B.C.S.G.નાં જે ક્ષેત્રિય ચેપ્ટર શરૂ થયા છે, તેની વધુ વિસ્તારમાંની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી વિસ્તૃત માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું. ડૉ.ભવભૂતિ પારાશર્યએ BCSG દ્વારા અત્યાર સુધી હાથ ધરાયેલ કાર્યક્રમો

-----cut here----- cut here-----

બ્લાલાં પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રો,

'વિહંગ' અને નેચર ક્લબ સુરત દ્વારા "બર્ડ વોચર્સ ડીરેક્ટરી"નું પ્રકાશન કરવામાં આવનાર હોઈ આપશ્રીને નીચે જણાવેલ માહિતી સ્નેહલ પટેલ, ૮૧, સર્જન સોસાયટી, સરગમ શોર્પીંગ સેન્ટરની સામે, અઠવા લાઈન્સ, સુરત-૩૮૫૦૦૭ના સરનામે પોસ્ટ કરવાની રહેશે અથવા તો ક્લબના માનદ્ મંત્રી શિલ્પા પટેલને e-mail દ્વારા જણાવવાની રહેશે. e-mail ID છે krushi@hotmail.com.

(૧) નામ _____

(૨) સરનામું _____

(૩) ટેલિફોન નં. (O) _____ (R) _____ (M) _____

(૪) E-mail _____

(૫) તમારા વિસ્તારમાં નજીકમાં પક્ષીનિરીક્ષણ થતું હોય તે

(૧) સ્થળ _____ તમારા શહેરથી અંતર કિ.મી. _____

(૨) સ્થળ _____ તમારા શહેરથી અંતર કિ.મી. _____

(૩) સ્થળ _____ તમારા શહેરથી અંતર કિ.મી. _____

જેમ કે જળાશય પક્ષીગણતરી, 'હેરિયર' ગણતરી, વલ્ચર વર્કશોપ અને હમણાં જ સૌપાયેલ 'હુબારા બસ્ટાર્ડ પ્રોજેક્ટ' વિશે માહિતી આપી. ડૉ. રાંક જેઓ સંસ્થાના ખજાનચી છે, તેઓએ હિસાબની વિગતોથી સભ્યોને વાકેફ કર્યા. ડૉ. પારાશર્ય તથા તેમની ટીમ દ્વારા આવા અંતરિયાળ સ્થળે પણ કાર્યક્રમનું સુંદર આયોજન થયું તે અભિનંદનને પાત્ર છે.

મારી આ પરિએજ તળાવની પ્રથમ મુલાકાત સરસ કાર્યક્રમ માટે યાદ રહેશે. સાથેસાથે, નીલ જલમુરઘા (Purple Moorhen)ને એક પગથી ચિયાને શેરડીની જેમ છોલી અંદરનો માવો આરોગતો નિહાળવાનું પણ હંમેશ યાદ રહેશે.

અશોક મશરૂ, રાજકોટ

નળસરોવર પક્ષીગણતરી ૨૦૦૬

હર વખતની મુલાકાતે એક અનોખો અનુભવ કરાવતા એવા નળ સરોવરની, વન-વિભાગ યોજેલ પક્ષીગણતરીમાં ભાગ લેવા વહેલો જ અમદાવાદ પહોંચી ગયો. ઝથી ફેબ્રુઆરીએ ગુજરાતનાં અલગ અલગ ક્ષેત્રોમાંથી આવેલા પક્ષીનિરીક્ષકો ત્યાં પહોંચવા માટેના વાહનમાં ગોઠવાયા. સૌએ પોતાનાં તાજાં, રસપ્રદ નિરીક્ષણો 'શેર' કર્યા. રસ્તે કુંજ, કરકરા, સારસ સૌએ નિહાળ્યાં તો કોઈ

સદ્ભાગીને 'આલ્બીનો' ટિટોડી જોવા મળી ગઈ.

પહોંચી, 'રજીસ્ટ્રેશન' બાદ 'મીટીંગ' યોજાઈ. શ્રી પ્રદીપ ખન્ના, એડ.પી.સી.સી.એફ. તથા ઈન્ચાર્જ અધિકારીએ ૮૦ની સંખ્યામાં ઉપસ્થિત પક્ષીનિરીક્ષકોને આવકાર્યા. માનનીયશ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલે આશીર્વાચન કહ્યાં. પરિચયવિધિ બાદ પક્ષીગણતરીના ટેકનીકલ એક્ષપર્ટ અને સૂત્રધાર શ્રી ઉદયભાઈ વોરાએ જુદી જુદી ટીમને જોન ફાળવી, તે જોનમાં શું કાળજી રાખવી તેની વિગતો ઝીણવટપૂર્વક જે તે પક્ષીનિરીક્ષક તથા 'બોટમેન'ને સમજાવી. 'જોન' માર્ક કરેલા નકશા પણ આપ્યા.

ભોજન બાદ ૩-૩૦ કલાકે પ્રાથમિક ગણતરી માટે ટીમ પોતાના જોન તરફ બોટ કે તળિયાની સવારીમાં રવાના થઈ. આ વર્ષે પાણી વધુ હોવાથી પક્ષીઓ ઓછાં છે, તેમ બોટમેને કહ્યું. જોનને એકબીજાથી અલગ પાડવા તરતા રંગીન બોલની વ્યવસ્થા ઉપયોગી નીવડી. સૌથી વધુ સંખ્યામાં ભગતડાં (Coot) અને ચેતવા (Gargeny) મારા જોનમાં હતા. જો કે બીજા જોનમાંની ગણતરીમાં હજારો હંજ, ગયણા (Shoveller), લુહાર (Gadwal) નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), ગડેરા (Blacktailed Godwit), ગાજહંસ (Grey Lag Goose), હોવાના સમાચાર મળ્યા. સરોવરમાં અદ્ભુત સૂર્યાસ્ત માણ્યો. 'કેમ્પસ' પર રાતવાસા

સાભાર ટર્વીહાર

૫૦૦૦-૦૦	શ્યામા શોધન, ઈન્ડિયા મેડીકલ એન્ડ કલ્ચરલ ફાઉન્ડેશન	૨૦૦-૦૦	શરદ દેસાઈ, મુંબઈ	૧૦૦-૦૦	કિશોર સોલંકી, મીરાખેડી, તા. ઝાલોદ, જિ. દાહોદ
૧૦૦૦-૦૦	સ્કાય ફોરેસ્ટ યુથ ક્લબ, કેશોદ	૨૦૦-૦૦	નીતિનભાઈ વ્યાસ, ગાંધીનગર	૧૦૦-૦૦	નીતિન ભટ્ટ, અમલેશ્વર, જિ. ભરૂચ
૧૦૦૦-૦૦	ના.વ.સં., વન્યપ્રાણી વિભાગ, સાસણ ગીર	૨૦૦-૦૦	એ.કે.દેસાઈ, ભરૂચ	૧૦૦-૦૦	સહયોગ કુરુરોગ ટ્રસ્ટ રાજેન્દ્રનગર ચોકડી, જિ.સા.કાં.
૫૦૦-૦૦	પ્રવીણસિંહ વિહોલ, છોટા ઉદેપુર	૨૦૦-૦૦	જગદીશસિંહ જાડેજા, જામનગર	૧૦૦-૦૦	હરેશ લગથળિયા, મોટા સામડિયાળા, તા.ધારી
૫૦૦-૦૦	જયંતભાઈ સોલંકી, અમદાવાદ	૨૦૦-૦૦	જયમલ ખટાઈ, મુંબઈ	૧૦૦-૦૦	ડૉ.એસ. સી.વશિષ્ઠ, રાજકોટ
૫૦૦-૦૦	નંદિતાબેન મુનિ, ગાંધીનગર	૧૦૦-૦૦	અનિલ પટેલ, કડી	૧૦૦-૦૦	અજિત ભટ્ટ, ધારી
૫૦૦-૦૦	રાકેશ પટેલ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	સુરેશ નાકરાણી, કુંકાવાવ, જિ. અમરેલી	૧૦૦-૦૦	આચાર્ય, એસ.કે.પટેલ સાર્વ. હાઈસ્કૂલ, વાંકાનેર, તા.બારડોલી
૫૦૦-૦૦	અમીતા દીપક શાહ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	અશોકભાઈ પટેલ, વઢવાણા, તા.ડભોઈ, જિ. વડોદરા	૧૦૦-૦૦	અજીતસિંહ ગોહિલ, કુંકાવાવ
૫૦૦-૦૦	બિંદુબેન કાપડિયા, મુંબઈ	૧૦૦-૦૦	હિરેન સોની, વિદ્યાનગર	૧૦૦-૦૦	માધ્યમિક શિક્ષણ વિદ્યાલય, વેસમા, તા. નવસારી
૩૦૩-૦૦	સંદીપ કોઠારી, સુરત	૧૦૦-૦૦	વસંતભાઈ જોષી, મહુવા		
૩૦૦-૦૦	ગીતાબેન પડને, વડોદરા	૧૦૦-૦૦	ડૉ. પી.પી.ડોડિયા, મહુવા		
૨૫૦-૦૦	ધંવત હાથી, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦	રૂચિ દવે, મહુવા		
૨૫૦-૦૦	રાજદીપ ઝાલા, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦	જયદેવ ધાધલ, પાટણ		
૨૫૦-૦૦	ડૉ. તરૂણ જોષી, ડૉ. ગાયત્રી જોષી, નડિયાદ	૧૦૦-૦૦	મનીષા રાજપૂત, અમદાવાદ		
		૧૦૦-૦૦	રક્ષાબેન શુક્લ, તળાજા		

(roosting) માટે કાજિયા અને વૈયાને આકાશમાં ઘૂમરાતાં જોવાની મજા આવી. મીટીંગમાં દરેકે નિરીક્ષણો કહ્યાં અને ફોર્મ ભરી પરત આપ્યા. મુખ્ય ગણતરી માટે બીજે દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં પોતાના ઝોનમાં પહોંચવાનું હોઈ વહેલાં સવારે ૫-૦૦ આસપાસ પ્રયાણ કર્યું. ગણતરી બાદ ૧૧-૦૦ સુધીમાં પરત આવી ગયા.

વન વિભાગના અધિકારીશ્રીઓએ પક્ષીનિરીક્ષકો પાસેથી ખાસ અનુભવ જાણ્યાં. ચર્ચા કરી. નળસરોવર સંરક્ષણ માટેના નવા ભયસ્થાનો બાબતે પુછાયેલ પ્રશ્નો અંગે ચર્ચા થઈ. શ્રી ખન્ના સાહેબે ઉત્તર આપી જરૂરી પગલાંની ખાતરી આપી.

આટલી મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત પક્ષી-નિરીક્ષકો, વનખાતાનાં અધિકારી, કર્મચારીઓ માટે રહેવાની તથા ભોજનની વ્યવસ્થાનું આયોજન સુંદર હતું. તે માટે સંકળાયેલ સર્વે અભિનંદનને પાત્ર છે.

અશોક મશરૂ

રતનમહાલ પ્રકૃતિ શિબિર

પરિએજ BCSG મીટીંગ, વેળાએ પ્રકૃતિમંડળ, દાહોદ તરફથી ૧૭-૧૮-૧૯ ફેબ્રુઆરી ૦૬ દરમ્યાન શિબિરની જાહેરાત થતાં જ જવાનું પાક્કું કર્યું. લાંબી મુસાફરી બાદ પહોંચતા ભોજન તૈયાર હતું. મીટીંગની શરૂઆત, આવેલ સભ્યોના પરિચયથી થઈ. મા.શ્રી લવકુમાર ખાચર તથા લાલસિંહભાઈ રાઓલે પોસ્ટાલક માર્ગદર્શક વાતો કરી. પ્રકૃતિ મિત્ર મંડળ, દાહોદના ઘણા ખરા સભ્યોએ પોતાનો પરિચય વેપારી તરીકે આપ્યો ત્યારે ખૂબ નવાઈ પામ્યો. શ્રી અજયભાઈ દેસાઈએ સંસ્થા બાબત તેનું વિસ્તૃત કાર્ય અને કામ કરતા નિષ્ઠાવાન સભ્યો વિશે વાત કરી, ત્યારે ખ્યાલ આવ્યો કે મુખ્ય શહેરથી દૂર એક વ્યક્તિ ધારે તો કોઈ પ્રતિષ્ઠા, પ્રસિદ્ધિ વગર શાંત રીતે પ્રકૃતિ માટે કેવું ઉમદા કાર્ય કરી શકે અને સંસ્થા દીપી ઊઠે!

મોડી રાત્રે થોડું ચઢાણ ચઢી ટ્રેકમાં ગયા તો તારા, નક્ષત્રોથી ભરચક ટમટમતું આકાશ જોઈ દંગ રહી ગયો. એવું લાગ્યું જાણે હાથથી તારા તોડી લઈએ. વહેલી સવારે ટુકડીમાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટે નીકળ્યા. દરેકે હરેવા (Chloropsys), સફેદપેટો કોશી (Whitebellied Drongo) અને ભીમરાજ (Racket-tailed Drongo) જોયા. માળામાં બેઠેલ હરિયલ પણ જોયું. પોપટિયા ફૂવાથી ઉતરતા રસ્તા બાજુની ખીણમાં સતત ફરતું નવતર રંગદાર પક્ષી નંદિતા મુનીએ જ્યારે બતાવ્યું તો રોમાંચિત થઈ ગયા! એ હતું નીલશિર કસ્તુરો (Blueheaded Rock Thrush).

રતનમહાલ પક્ષીસૂચિમાં તેના નામમાં ઉમેરો થયો.

પક્ષી કાર્ય-શાળાનું ઉદ્ઘાટન શ્રી ખન્નાસાહેબ, શ્રી લવકુમાર સાહેબ અને શ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલે દીપ પ્રાગટ્યથી કર્યું. ગુજરાતમાં પક્ષી-નિરીક્ષણ પ્રવૃત્તિ, પક્ષી-સંરક્ષણ સંલગ્ન પ્રશ્નો બાબતે વનઅધિકારીશ્રી, હાજર તજજ્ઞો તથા પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચે અરસપરસ વિચારોની આપલે તથા ઉકેલ બાબતે ઘનિષ્ટ ચર્ચા થઈ. પ્રકૃતિમિત્ર મંડળ, દાહોદ દ્વારા માન. શ્રી લવકુમાર સાહેબ, શ્રી લાલસિંહભાઈનું સન્માન કરાયું. મોડું થયું, પરંતુ સ્વાદિષ્ટ ભોજને કસર વાળી.

સાંજે બધાં ઊપડ્યાં રતનમહાલના ઉચ્ચતમ સનસેટ પોઈન્ટ તરફ. મધ્યપ્રદેશના પહાડો તથા ગુજરાતની ખીણમાં પથરાયેલ જંગલ વચ્ચે યાદગાર સૂર્યાસ્ત નિહાળી મન ભરાઈ ગયું. રાત્રે મિટીંગમાં, શ્રી મુકેશ ભટ્ટે નિશાચર દશરથિયા અને ધ્રુવડની અલગ અલગ પ્રજાતિ તેના અવાજથી કેમ ઓળખવી તેનું ડેમોસ્ટ્રેશન આપ્યું. કદાચ આ સાંભળી એક ધ્રુવડ બોલવા પણ લાગ્યું.

ફરી સવારે નદી આસપાસની ખીણ- જંગલમાં ધૂમ્બા. મોટો કશ્યો (Large Cuckoo - Shrike), તરવરિયો માખીમાર (Greyheaded Flycatcher), દૂધરાજ સારી રીતે જોયા. પહાડો વચ્ચે ચકરાવા લેતી ઉડાન સાથે બોલતો ચોટલિયો સાપમાર (Crested Serpent Eagle) જોવાની મજા પડી. નાની લરજી (Lesser Kestrel) ઊડતી બધાએ ઓળખી.

દાહોદની વિશિષ્ટ વાનગી, “પાનીયા”ના રસાળ ભોજનથી શિબિર સમાપ્ત થઈ.

પ્રકૃતિ મિત્રમંડળ દાહોદના સભ્યોની શિસ્તબધ્ધ વ્યવસ્થા, અમૂલ પરોણાગતિ કદાચ ક્યારેક લુલાશે નહીં. એક મિત્રએ સાચું જ કહ્યું, “જાનની જેમ સાચવ્યા”.

પ્રકૃતિ મિત્રમંડળ, દાહોદના દરેક સભ્યનો રતનમહાલના સુંદર અનુભવ બદલ દિલથી આભાર તેમજ અભિનંદન!

અશોક મશરૂ, રાજકોટ

બેંગલોર ખાતે યોજાયેલ ‘પક્ષીઓનાં પર્યાવરણ અને સંરક્ષણ’ વિષય પરના પરિસંવાદમાં ગુજરાતનું પ્રતિનિધિત્વ

તા.૧૨ થી ૧૪ નવેમ્બર ૨૦૦૫ દરમ્યાન બેંગલોર ખાતે ‘બર્ડ ઈકોલોજી એન્ડ કોન્ઝર્વેશન’ વિષય ઉપર એક રાષ્ટ્રીય કક્ષાનો પરિસંવાદ યોજાયો હતો. આ પરિસંવાદનું આયોજન ‘ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર નેચરલ રિસોર્સિઝ,

કન્ઝર્વેશન, રીસર્ચ એન્ડ ટ્રેઈનીંગ' અને 'ન્યુઝલેટર ફોર બર્ડવોચર્સ'ના સંચાલકોએ ક્ષણટક વન વનવિભાગના સહયોગથી કર્યું હતું. બેંગલોરમાં મલ્લેશ્વરમ ખાતે આવેલ અગ્ર મુખ્ય વનસંરક્ષકની કચેરી 'અરણ્ય ભવન'ના સેમીનાર હોલમાં ૧૨મી તારીખે સવારે રાજ્યના વન અને પર્યાવરણ મંત્રીએ 'ન્યુ ઈન્શિએટીવ ફોર બર્ડ કન્ઝર્વેશન' નામના 'સોવિનીયર'ના વિમોચન સાથે આ પરિસંવાદનું ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું.

આ પરિસંવાદમાં સાત રાજ્યોની કુલ ૬૦ જેટલી વ્યક્તિઓએ ભાગ લીધો હતો જેમાંના મોટા ભાગના કોઈ ને કોઈ સંસ્થા સાથે સંકળાયેલા વૈજ્ઞાનિકો હતા. ગુજરાતમાંથી કુલ છ વ્યક્તિઓએ ભાગ લીધો હતો, જેમાં ભાવનગરથી હું, મહુવા સાયન્સ કોલેજ, જિ. ભાવનગરથી ડૉ. પી.પી.ડોરિયા, અમદાવાદથી શ્રી કાર્તિક શાસ્ત્રી, વડોદરાથી ડૉ. ગીતા પડતે અને તેમની બે વિદ્યાર્થીનીઓ કુ. જાગૃતિ રાઠોડ અને સોનલ દેશકર હતા. ગુજરાતના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા કુલ ચાર સંશોધન પત્રો રજૂ થયા હતા, જેના સારાંશ આ પ્રમાણે હતા.

૧. સફેદ કાંકણસારનો ખોરાક

રજૂ કરનાર : ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી, પ્રો. વી.સી.સોની
આ સંશોધન ૧૯૯૩ થી ૧૯૯૭ દરમ્યાન ભાવનગરમાં કરવામાં આવ્યું હતું. ૨૦ થી ૩૦ દિવસની ઉંમરનાં બચ્ચાંના પેટમાંથી, તેમને ઊલટી કરાવી. તેમનાં મા-બાપે ખવડાવેલો ખોરાક એકઠો કરી તેનું પૃથ્થકરણ કરતાં કુલ ૨૨ પ્રકારના જીવજંતુઓ જોવા મળ્યાં. તેમાં લગભગ ૮૫ ટકા જેટલો ખોરાક દરિયાકાંઠેથી મેળવેલો હતો. આમાં મુખ્યત્વે લેપ્ટા અને જીંગાનો સમાવેશ થાય છે આમ આ પક્ષીઓ માળા કરવા માટે શહેરની વચ્ચે સ્થળ પસંદ કરતાં હોવા છતાં દરિયાકાંઠાના જીવો ઉપર આધારિત છે.

૨. મહુવા શહેરમાં ગીધની હાલની સ્થિતિ

રજૂ કરનાર : ડૉ. પી. પી. ડોરિયા

ઓક્ટોબર ૨૦૦૧થી ઓગષ્ટ ૨૦૦૫ સુધીના અભ્યાસ મુજબ ઓક્ટોબર ૨૦૦૧માં ૩૫, નવેમ્બર ૨૦૦૨માં ૪૫, માર્ચ ૦૩માં ૬૫, જૂન ૨૦૦૪માં ૧૪૫ સફેદપીઠ ગીધ જોવા મળ્યાં. માર્ચ ૨૦૦૫માં ૧૫૦ સફેદપીઠ ગીધ અને ૧૨ ગિરનારી ગીધ જોવા મળ્યાં. માર્ચ ૨૦૦૫માં સફેદપીઠ ગીધના ૨૫ માળા જોવા મળ્યાં. ફ્લેમિંગો નેચર ક્લબ મહુવાના રિપોર્ટ મુજબ માર્ચ ૨૦૦૫થી ઓગષ્ટ ૨૦૦૫ દરમ્યાન ૩ ગિરનારી ગીધ સહિત ૭૨ ગીધ મૃત્યુ પામ્યાં. ગીધની આ વસાહતને બચાવવા માટે ખોરાકની વ્યવસ્થા તથા લોકજાગૃતિની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

૩. અમદાવાદમાં ગીધના માળાના અવલોકન

રજૂ કરનાર : શ્રી કાર્તિક શાસ્ત્રી
અમદાવાદ શહેરમાં છેલ્લાં છ વર્ષથી ૧૨૯ માળા ઉપર કરેલી અવલોકન નોંધ ખૂબ સુંદર રીતે રજૂ કરી.

૪. આંતરરાષ્ટ્રીય મહત્વ ધરાવતું વઢવાણનું જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર.

રજૂ કરનાર : કુ. સોનલ દેશકર, જાગૃતિ રાઠોડ અને ડૉ. ગીતા પડતે, મ.સ.યુનિ. વડોદરા
વડોદરા શહેરથી ૪૫ કિ.મી. દક્ષિણે આવેલું વઢવાણ તળાવ રામસર કરાર મુજબ આંતરરાષ્ટ્રીય મહત્વ ધરાવે છે. આ તળાવમાં ૮૨ જાતિનાં ૪૦ થી ૫૦ હજાર જેટલાં પક્ષીઓ દર ડિસેમ્બર મહિનામાં જોવા મળે છે. ઉનાળામાં પણ ઘણી મોટી સંખ્યામાં અહીં પક્ષીઓ જોવા મળે છે. એપ્રિલ માસમાં કાદવ ખૂંદનારા પક્ષીઓની સંખ્યા વિશેષ જોવા મળે છે. જૂનથી ઓગસ્ટ માસ દરમ્યાન તળાવમાં પાણીનું પ્રમાણ વધુ રહેવાને કારણે પક્ષીઓની સંખ્યા ઘટે છે.

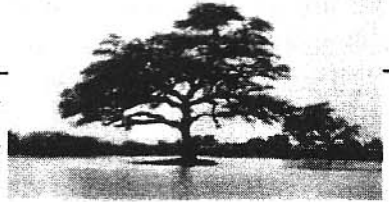
ઈન્દ્ર ગઢવી, ભાવનગર

તામિલનાડુની માળાવસાહતો

વનવિભાગના સામાજિક વનીકરણના કાર્યક્રમને લીધે તામિલનાડુની પાણીનાં પંખીઓની માળાવસાહતોને ખૂબ જ ફાયદો થયો છે. ખરેખર તો ગામતળાવોને કાંઠે દેશી બાવળ (Acacia nilotica)ના ઉછેરને લીધે મોટી સંખ્યામાં નવી વસાહતો અસ્તિત્વમાં આવી. આ કાર્યક્રમ ગઈ સદીના છઠ્ઠા દાયકામાં શરૂ થયો અને ૮મા-૯મા દાયકા સુધી ચાલુ રહ્યો. ગામના લોકોની બળતણ તથા અન્ય જરૂરિયાતો માટે આ કાર્યક્રમની શરૂઆત થઈ હતી.

એ ક
વાર દેશી
બાવળનાં
વૃક્ષો ઉછરી

ગયા પછી ચોમાસા પછીનાં ભરાયેલાં પાણીમાં અર્ધ ડૂબેલાં વૃક્ષોનો એક સરસ તખ્તો તૈયાર થઈ ગયો, જેના પર સુરક્ષિત રીતે અને આદર્શ સંજોગોમાં માળા બાંધી શકાય. જેટલાં

તળાવોમાં આ વૃક્ષો વવાયાં તેમાંની ૪૦ ટકા જગ્યાઓમાં અત્યારે માળાવસાહતો બની ચૂકી છે.

આ વનીકરણની બીજી અગત્યની અસર એ થઈ કે, જે માળાવસાહતો ગામમાં હતી તે ગામની બહાર તળાવને કાંઠે આવી ગઈ. આ કાર્યક્રમ પહેલાં તળાવોને કાંઠે માળાવસાહતો થઈ શકે એટલી સંખ્યામાં વૃક્ષો બહુ ઓછી જગ્યાઓએ હતાં.

માણસ આવી માળાવસાહતો ઊભી કરવામાં અને જાળવવામાં મદદરૂપ થઈ શકે તેનું - તામિલનાડુનો આ સામાજિક વનીકરણનો પ્રયોગ - ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

તામિલનાડુની માળાવસાહતોના એક અભ્યાસ દરમ્યાન તેમના સંરક્ષણ માટેના અન્ય પ્રયાસો પણ ધ્યાનમાં આવ્યા. કન્યાકુલમમાં જો કોઈ શપ્સ શિકાર કરતાં પકડાતો તો મૃત પક્ષી તેના શરીર પર બાંધી તેને ગામમાં ફેરવવામાં આવતો. કોલુન્ગુડીપટ્ટીમાં શિકારી પાસેથી દંડ વસૂલ કરાતો. કન્યાકુલમમાં જ્યારે આ વૃક્ષો કાપવાનું નક્કી થયું ત્યારે ગામના લોકોએ જ વિરોધ કર્યો. ઉદયમાર્તડપૂરમ્માં સંરક્ષણની શરૂઆત શિકાર અટકાવવાથી થઈ હતી અને લોકોના ઉત્સાહને લીધે તે જગ્યા ૧૯૯૦માં પક્ષી-અભયારણ્ય તરીકે જાહેર થઈ. કોલ્લુગુડીપટ્ટીમાં જ્યાં દિવાળી દરમ્યાન આ માળા બંધાતા હોય છે (ત્યાં શિયાળુ ચોમાસા દરમ્યાન માળાવસાહતો સક્રિય બને છે), ત્યાં લોકોએ પક્ષીઓને તેમના કાર્યમાં વિઘ્ન ન આવે એટલે અવાજ થાય તેવા ફટાકડા કોડવાનું બંધ કર્યું. વેટ્ટુન્ગુડીમાં લોકો માળા બંધતાં આ પક્ષીઓને ઈશ્વરના દૂત માને છે. તેમનું આગમન એ સારાં પાકની નિશાની છે તેવું ગણે છે. કુન્થાકુલમના લોકો એવું માને છે કે, જો પક્ષીઓ લાંબો સમય રહે તો બમણો પાક થાય. સૈકાઓ જૂની આ માન્યતાઓને વાસ્તવિકતા સાથે સાંકળી તેનો પ્રચાર કરી, આ પક્ષીઓના લાભાર્થે ઉપયોગ કરી શકાય.

માળાવસાહતોના સંરક્ષણ માટે સ્થાનિક લોકોને આ બાબતે શિક્ષિત કરી તેમને આ પ્રવૃત્તિમાં સાંકળવા ખૂબ જ જરૂરી છે. વનવિભાગ, સ્થાનિક લોકો તથા બિનસરકારી સંસ્થાઓ આ અંગે અગત્યનો ફાળો આપી શકે. સ્થાનિક

રહીશો કે બિનસરકારી સંસ્થાઓ આ માળાવસાહતોને દત્તક લઈ તેમને બચાવવાની તથા વિકસાવવાની લાંબા ગાળાની યોજનાઓ ઘડી શકે.

પક્ષીઓની રાતવાસા (roosting)ની જગ્યાઓ પણ જાણી તેમને યોગ્ય રીતે જાળવવી જરૂરી છે. મોટે ભાગે રાતવાસાની તથા માળાવસાહતની જરૂરિયાતો સરખી હોઈ રાતવાસાની આ જગ્યાઓ જ ભવિષ્યમાં માળાવસાહતો તરીકે ઉપયોગમાં લેવાતી હોય છે.

તામિલનાડુમાં આવેલાં ૨૫ અભયારણ્યો તથા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનોમાંથી ૧૧ તો આવી માળાવસાહતો જ છે.

માળાવસાહતોની નીચે પડતી ચરક (guano)માંથી સાડું ખાતર તૈયાર થઈ શકે, જે ગામલોકો માટે એક વધુ આકર્ષણ પૂરવાર થશે. માળાવસાહતોની નીચે પુષ્કળ ચરક એકઠી થતી હોય છે. 'કોક્કર-બેલ્લુર પેણની માળાવસાહત' જે કર્ણાટકમાં આવેલી છે, ત્યાં ગામના સ્થાનિક લોકો ઋતુ પહેલાં આ વૃક્ષોની નીચે ઘાસ, છાણ અને માટી પાથરી દેતાં હોય છે, જેમાં પક્ષીઓની ચરક પડે છે અને ભળી જાય છે. માળાની ઋતુ પૂરી થયે ડી-કમ્પોસ્ટ ચરક વડે વધુ અસરકારક (તેજ?) બનેલું આ ખાતર ઉપયોગમાં લેવાય છે. ગામના લોકોને માળાવસાહત સંરક્ષણના કાર્યક્રમમાં જોડવા માટે 'ચરકનું ખાતર' એક વધુ આકર્ષણ બની શકે.

તામિલનાડુ-કર્ણાટકની હદ ઉપર હોસુરમાં ટી.વી.એસ. મોટર કંપનીની જગ્યામાં આવેલા એક તળાવ પાસેનાં વૃક્ષોમાં તાજેતરમાં રાતબગલા (Night Heron), નાના કાજિયા (Little Cormorant) તથા પીળીચાંચ ઢોક (Painted Stork)ની માળાવસાહત અસ્તિત્વમાં આવી. મેનેજમેન્ટ હવે આ માળાવસાહતને સાચવે છે. કોર્પોરેટ સેક્ટર પણ આવી માળાવસાહતોને ઊભી કરવામાં - રક્ષણ આપવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવી શકે. (દક્ષિણ ગુજરાતમાં વલસાડ-અતુલના કેમ્પસમાં નિયમિત માળાવસાહત ઊભી થાય છે, જે આ બાબતનું ઉદાહરણ છે.)

'Indian Birds' Vol.1, No.6 Nov.-Dec.05માંથી સાભાર. સંક્ષિપ્ત અનુવાદ : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

તુરુમ્તીનું પ્રજાત - એક અભ્યાસ

વર્ષ ૨૦૦૪ના ૧૪ જાન્યુ. માસમાં હું અને મિત્રો શ્રી ફારુક ચૌહાણ, યોગેન્દ્ર શાહ, વિશાલ થોરિયા, પ્રશાંત ચાવડા તથા શ્રી કિશોરચંદ્ર રાવલ નાયકા ડેમ (તા. મૂળી,

જિ. સુરેન્દ્રનગર) પક્ષીનિરીક્ષણ કરવા ગયેલ. ત્યાં એક તુરુમ્તી (Red-headed Merlin)ને કપાસી (Black-shouldered Kite) ઉપર હુમલો કરતા જોઈ. મનમાં થયું

તુરૂમ્તીનું પ્રજનન

કે ક્યાંક માળો હોવો જોઈએ. તપાસ કરતાં એક પીપળના વૃક્ષ ઉપર જમીનથી આશરે ૨૫થી ૨૮ ફીટ ઉપર એક કાગડાના માળામાં માદા 'તુરૂમ્તી'ને ઈંડાં સેવતી હોય તેમ બેઠેલી જોઈ. સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાનું નક્કી કર્યું. અમે લોકોએ બે બે વ્યક્તિની ટીમ બનાવી, સુર્યોદયથી સુર્યાસ્ત સુધી સતત નિરીક્ષણ કરતા નીચે મુજબની માહિતી અમોને મળેલ છે.

તા. ૧૪ જાન્યુ.થી ૨૭ જાન્યુ. સુધીમાં નર દ્વારા ૮૧ વાર શિકાર લાવી માદાને ખવડાવતો તથા ૭૮ વાર સંવનન (mating) કરતા નોંધ્યો. શિકાર થયેલા પક્ષી તથા સસ્તન જાનવરોની યાદી નીચે મુજબ છે.

ચંડૂલ (Lark) - ૨૬, નાનો પતરંગો (Little Green Bee-eater) - ૩, દેવચકલી (Indian Robin) - ૧૫, પિંદા (Collard Bush Chat) - ૬, લોટણ હોલો (Red-Turtle Dove) - ૨, કાદવ ખૂંદનારા (waders) - ૩, ચકલી (House Sparrow) - ૭, મુનિયા (Whitethroated Munia) - ૪, વૈયા (Rosy Pastor) - ૧, વણઓળખાયેલા (unidentified) - ૧૪.

સંવનન દરમ્યાન માદા એક પણ વાર શિકાર કરવા ગઈ ન હતી. તા. ૧૪ જાન્યુ.થી ૨૭ જાન્યુ. સુધી માદા ક્યારેક માળામાં, તો ક્યારેક બાજુમાં બીજા વૃક્ષ ઉપર, તો ક્યારેક થોડે દૂર આવેલ વીજળીના થાંભલા ઉપર બેસતી હતી.

તા. ૨૮ જાન્યુ.ના રોજ માળામાં ઈંડાં જોવા મળેલ. ઈંડાંની સંખ્યા ૪ હતી. તા. ૨૮ જાન્યુ.થી માદા ઈંડાં ઉપર બેસી ગઈ. સંપૂર્ણ ઈંડાં સેવાતા ૩૩ દિવસ થયા. તા. ૨૯ ફેબ્રુ.ના રોજ ૪ બચ્ચાં માળામાં જોવા મળેલ. ઈંડાં સેવવાના સમય દરમ્યાન ૩૩ દિવસમાં નર દ્વારા લવાયેલ શિકારની યાદી નીચે મુજબની છે.

ચંડૂલ - ૪૮, વૈયા - ૬, દેવચકલી - ૯, ચકલી - ૭, લોટણ હોલો - ૫, નાનો પતરંગો - ૬, મુનિયા - ૨, કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ - ૩, પિંદો - ૧, બુલબુલ (Bulbul) - ૩, કાચિડો (Lizard) - ૪, વણઓળખાયેલાં - ૫૭.

કુલ ૧૫૧ શિકાર નર દ્વારા ૩૩ દિવસના ઈંડાંસેવન દરમ્યાન લવાયેલ.

આ સંપૂર્ણ સમય દરમ્યાન નર એક પણ વાર ઈંડાં સેવવા બેઠેલ નથી કે નથી નર-માદા દ્વારા માળાને દુરસ્ત કરવામાં આવ્યો. નરની જવાબદારી ખોરાક તથા રક્ષણ આપવા પૂરતી જણાઈ.

તા. ૧ માર્ચથી નરની જવાબદારી ખૂબ જ વધી ગઈ

કારણ કે માદા હજી પણ માળાને કે બચ્ચાંને રેઢાં મુકી શિકાર કરવા જતી ન હતી.

તા. ૧ માર્ચથી ૫ એપ્રિલ સુધી અમે લોકોએ નર-માદા તથા બચ્ચાંનું સુર્યોદયથી સુર્યાસ્ત સુધી સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યું. એ દિવસોમાં ફક્ત નર જ ખોરાક પૂરો પાડતો હતો. આ સમય દરમ્યાન નર દ્વારા લાવવામાં આવેલ શિકારની યાદી નીચે મુજબ છે.

ચંડૂલ - ૪૮, ચકલી - ૨૦, દેવચકલી - ૪, વૈયા - ૧૮, લોટણ હોલો - ૧૭, નાનો પતરંગો - ૨૦, કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષી - ૧, બુલબુલ - ૩, પિંદા - ૬, મુનિયા - ૪, કાચિડો - ૮, વણઓળખાયેલાં - ૯૬.

અમે આ માહિતી એકત્ર કરવા બે-બે વ્યક્તિની ૩ ટૂકડી પાડી હતી. સવારના ૬-૩૦ થી સાંજના ૬-૩૦ (અથવા સંપૂર્ણ અંધારૂ થાય ત્યાં સુધી) સુધી કાર્ય કરેલ.

તા. ૫-૪-૦૪ પછી પણ માળાવાળી જગ્યાએ અમે મુલાકાત લેવા જતા હતા. ત્યારે પણ નર-માદા બચ્ચાંને ખવડાવતાં હતાં. બચ્ચાં, નાની ડાળી તથા પાંદડાને પગમાં પકડીને શિકાર પકડવાની રીતો શીખતા હતા.

ટૂંકમાં કુલ ૮૩ દિવસમાં ૫૪૩ શિકાર થયા. એમાં ૧૬ દિવસ દરમ્યાન જ ૮૧ શિકાર તથા ૭૮ વાર સંવનન થયું.

ઈંડાં સેવવાનો સમય કુલ ૩૩ દિવસ હતો જેમાં ૧૫૧ જુદા જુદા શિકાર થયા. બચ્ચાં ૩૪ દિવસના થયા ત્યાં સુધી કુલ ૩૧૧ શિકાર આવેલ.

શિકારનો તથા મેટીંગનો સમય પણ અમે નાંધેલ છે જે અત્રે અપ્રસ્તુત છે.

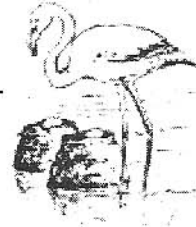
શિકાર થયેલ ચંડૂલોમાં ભોંયચકલી (Black-bellied Finch Lark), (Short-toed Lark), (Rufoustailed Lark) નો સમાવેશ થાય છે. કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓમાં મોટે ભાગે સાદી તુતવારી (Common Sandpiper) હતી.

ઈંડાં સેવવાના સમય દરમ્યાન તા. ૬-૨-૦૪ના રોજ સાંજના ૪-૧૮ વાગ્યે નર, માદાને શિકાર આપી એક વાર ફરીથી પાંખરતો જોવા મળ્યો, જેની અમને સમજ ન પડી કારણ કે, ત્યારે ત્યારે ૪ ઈંડાં માળામાં હતાં અને સેવનનું કાર્ય બરાબર ચાલતું હતું. ચારેય બચ્ચાં જીવ્યાં અને બધાં તંદુરસ્ત હતાં તેનું કારણ ખોરાકની ઉપલબ્ધિ હોય તેવું લાગે છે.

ચીકુ વોરા, સુરેન્દ્રનગર

મ. કુ. હિંમતસિંહજીની કલમે

આપણા દેશના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ ઉપર નજર કરીએ તો તેમાં પક્ષીઓનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. પ્રથમ પ્રાચીન સમય પર ઊડતો દૃષ્ટિપાત કરીએ તો ધર્મગ્રંથોમાં, બીજાં લખાણોમાં તથા કવિતાઓમાં પંખીઓ વિષે ઘણું જાણવા મળી રહે છે. પરંતુ તે વિજ્ઞાન આધારિત નથી. કવિ કાલિદાસની અને બીજી એકથી વધારે કૃતિઓમાં પંખીઓનો ઉલ્લેખ થયેલો છે. તે ઉપરાંત મોગલ કાળમાં શહેનશાહ બાબર અને અકબરના સમયમાં પ્રકૃતિના અભ્યાસમાં વિહંગો વિશે તલસ્પર્શી નોંધો વાંચવા મળે છે. અમુક હિંદુ રાજવીઓ પણ પક્ષીજગતનાં રસ ધરાવતા. એ સમયે કોઈએ વિષયનો ઊંડાણથી યા વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કર્યો હોય તેવું જાણવા નથી મળ્યું.

પક્ષીઓના વ્યવસ્થિત અને વૈજ્ઞાનિક ઢબે અભ્યાસની શરૂઆત હિંદમાં બ્રિટીશ આગમન પશ્ચાત્ થવા માંડી અને તે આજપર્યંત વેગ પકડતી રહી છે. પંખીઓની, ઋતુ મુજબ આવનજાવન અને સ્થાનિક નિવાસી જાતોનો ઊંડો અભ્યાસ થવા માંડ્યો. બ્લેન્ડફર્ડ, જર્ડન, ઓટસ વિગેરે ઘણા પક્ષીપ્રેમીઓએ આ વિષયમાં પોતાનું યોગદાન આપ્યું છે. સ્ટુઅર્ટ બેકર અને હ્યુ વિસ્લર જેવા નિષ્ણાતોનાં પુસ્તકો આજે પણ ઉપયોગમાં લેવાં પડે છે. આપણા પશ્ચિમ હિંદમાં પહેલું સંશોધન સ્ટોલિકઝકાએ શરૂ કર્યું. એ.એ.હ્યુમે ઘણા સ્ત્રોતોમાંથી માહિતી એકઠી કરેલ અને આબુસ્થિત બ્રિટિશ લશ્કરના કેપ્ટન ઈ.એ.બટલરે આબુધી ડીસાની ઉત્તર ગુજરાતના વિભાગોમાં બહુ જ વ્યવસ્થિત રીતે સર્વેક્ષણો કરી જાણકારી મેળવેલી અને પંખીઓના નમૂનાઓ પણ એકઠા કર્યા હતા. કેપ્ટન બટલર એક કે બે વાર કચ્છમાં પણ આવેલ હતા અને કચ્છમાં શંખલા (Crab Plover)ની પ્રથમ શોધ તેમણે માંડવી પાસે કરી હતી. આ વ્યવસ્થિત કાર્ય ઓગણીસમી સદીમાં થયેલ. જ્યારે સ્ટોલિકઝકાએ પોતાની યાદી 'એશિએટીક સોસાયટી ઓફ બેંગાલ'ના જર્નલમાં પ્રસિદ્ધ કરી ત્યારે બીજી તરફ કેપ્ટન બટલરની સૂચિ પોતાની અમુક ટિપ્પણી ઉમેરી હ્યુમે 'સ્ટ્રે ફેધર્સ'માં પ્રસિદ્ધ કરેલ. એ જ સદીમાં આ તરફ કચ્છમાં હ્યુ પેલિન નામના અંગ્રેજે કચ્છનાં પક્ષીઓ વિશે પુસ્તક લખેલ જેની બીજી આવૃત્તિ ૧૯મી સદીના અંતમાં સર્વોક્ષણ કર્યા બાદ સને ૧૯૦૪માં એક બીજા અંગ્રેજ અફસર કેપ્ટન સી. ડી. લેસ્ટરે તૈયાર કરેલ. આમ કચ્છનાં પંખીઓ પરનાં એ બંને પુસ્તકો કચ્છ રાજ્ય તરફથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ. આ રીતે મારા દાદા મહારાઓ શ્રી ખેંગારજીના શાસનકાળ દરમ્યાન પંખીઓ વિશે બે પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં આવ્યા. લગભગ ૧૯૪૩ના અરસામાં મારા

પિતા મહારાઓ શ્રી વિજયરાજજીએ ડૉ. સલીમઅલીને કચ્છની મુલાકાત લેવા માટે આમંત્રા અને તેમને કચ્છનાં પક્ષીઓ વિશેના લેસ્ટરના પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ તૈયાર કરવા કહ્યું. તે પરથી સલીમઅલીએ સને ૧૯૪૩-૪૪માં કચ્છમાં સર્વેક્ષણ કરી ઘણાં નવાં પંખીઓ ઉમેરી ૧૯૪૫માં પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું, જેની પ્રતો હવે મળતી નથી.

તે સમયના કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતમાં જે પક્ષીઓનો અભ્યાસ થયો તે બારામાં મને પૂરતી માહિતી નથી. પરંતુ બલ્કલી નામના અંગ્રેજ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe)નો માળો પહેલી વાર ખારાધોડ પાસે નોંધ્યો હતો, તે હું જાણું છું. અલબત્ત શ્રી ધર્મકુમારસિંહજીનો આ વિષયમાં સિંહ ફાળો રહ્યો હતો તે તો સૌ સ્વીકારશે. પંખીજગતના લાંબા સમયના અનુભવ બાદ તેઓએ સૌરાષ્ટ્રનાં પક્ષીઓ પર પોતાનું અમુલ્ય પુસ્તક સને ૧૯૫૯માં પ્રસિદ્ધ કર્યું. તે પહેલાં તેઓએ કચ્છનો પ્રવાસ પણ સને ૧૯૫૬માં ખેડેલો. આ કંઈક લાંબી પૂર્વભૂમિકા બાદ મારા આ લેખના મુખ્ય વિષય પર આવું છું.

દરેક પ્રદેશના પર્યાવરણમાં થતા ફેરફારો સાથે પક્ષીઓની હાજરી કે ગેરહાજરી નોંધાતી રહે તે સ્વાભાવિક છે. આ હકીકતનું દૃષ્ટાંત આપું તો ડૉ. સલીમઅલીએ ગુજરાતના વિવિધ ભાગોમાં સને ૧૯૪૪થી ૧૯૪૬ સુધી મુલાકાતો લીધી હતી. તે ઉપરાંત ૧૯૪૮ સુધી અમુક ભાગોની ટૂંકી મુલાકાતો લીધેલ. એ સર્વેક્ષણો દરમ્યાન જે પંખીઓની નોંધો કરી હતી તેનું સંકલન કરી તે 'ગુજરાતનાં પક્ષીઓ' (The Birds of Gujarat) શિર્ષક તળે એક પેપર તૈયાર કરી 'બોમ્બે નેચરલ હીસ્ટરી સોસાયટી'ના જર્નલમાં અંક નં. ૪૨ નં. ૨ અને ૩ તથા ૪માં બે વિભાગોમાં ઓગસ્ટ-ડિસેમ્બર, ૧૯૫૪ અને એપ્રિલ ૧૯૫૫માં પ્રસિદ્ધ કરેલ. હું ભૂલતો ન હોઉં તો તેમણે એ નોંધો એક પુસ્તિકામાં પણ પ્રસિદ્ધ કરેલ. આ હકીકતને આજે ૫૧ વર્ષ થયાં. તો એ અર્થે સદી બાદ જે પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થયું હોય તેની નોંધ લેવી જરૂરી છે. આપણા હાલના પક્ષીનિરીક્ષકો 'વિહંગ' અને 'ફ્લેમિંગો'માં તેમણે જોયેલાં પંખીઓની સારી એવી માહિતી આપતા રહે છે. તે ઉપયોગી હોવા છતાં તેને મહદ્ અંશે વ્યવસ્થિત કે વૈજ્ઞાનિક હોવાની સંજ્ઞા આપી ન શકાય.

(ક્રમશઃ)

જ્યુબીલી ગ્રાઉન્ડ, ભુજ ૩૭૦૦૦૧

સામગ્રી : ડૉ. આર. બી. બટ્ટ

દુધરાજ (Paradise Flycatcher)

... a benchmark of
Quality, Purity & Trust!

An Exquisite Jewelry Mall from

Satellite, Ahmedabad

Exclusive Showrooms across 3 floors ...

Carats & Cents

Real Diamond Jewelry

Golden Attire

Gold & Antique Ornaments

Silver Ornaments

Silver articles & Fashion Jewelry